

# ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΗΤΟΙ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ, ΙΣΤΟΡΙΚΗ,  
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ, ΚΑΙ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ  
ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΚΑΙ ΝΕΑΣ ΕΛΛΑΔΟΣ.  
ΣΥΝΤΑΧΘΕΙΣΑ ΥΠΟ

ΙΑΚΩΒΟΥ Ρ. ΡΑΓΚΑΒΗ

ΕΙΣ ΤΡΕΙΣ ΤΟΜΟΥΣ.

ΩΝ Ο Α' ΔΙΑΛΑΜΒΑΝΕΙ ΤΗΝ ΣΤΕΡΕΑΝ, ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΝ ΚΑΙ  
ΔΥΤΙΚΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, Ο Β'. ΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΝ ΚΑΙ Ο Γ'.  
ΤΑΣ ΝΗΣΟΥΣ ΤΑΣ ΤΕ ΕΛΕΥΘΕΡΑΣ ΚΑΙ ΜΗ, ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΙΝΑΚΑ.

ΚΑΙ ΕΚΔΟΘΕΙΣΑ ΥΠΟ  
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΠΡΩΤΟΣ

(Απόσπασμα ΑΙΤΩΛΙΑ)

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1853

## Πίνακας περιεχομένων

|                |    |
|----------------|----|
| ΑΙΤΩΛΙΑ.....   | 3  |
| ΟΡΗ.....       | 11 |
| Κόραξ.....     | 11 |
| Ταφίασσοι..... | 11 |
| Χαλκίς.....    | 11 |
| Ἀράκυνθος..... | 12 |
| Κούριον.....   | 12 |
| Μύηνον.....    | 12 |
| ΠΟΤΑΜΟΙ.....   | 13 |
| Εὐήνος.....    | 13 |
| ΛΙΜΝΑΙ.....    | 14 |
| Τριχωνίς.....  | 14 |
| Λυσιμαχία..... | 14 |
| Κυνία.....     | 14 |
| Μελίτη.....    | 15 |
| Οὐρία.....     | 15 |
| ΠΟΛΕΙΣ.....    | 21 |
| Πλευρών.....   | 21 |
| Καλυδών.....   | 22 |
| Χαλκίς.....    | 24 |
| ᾠλενος.....    | 24 |
| Πρόσχιον.....  | 25 |
| Θέρμων.....    | 25 |
| Μέταπα.....    | 26 |
| Πάμφαιον.....  | 26 |
| Φοίτειον.....  | 27 |
| Τριχώνιον..... | 27 |
| Λυσιμαχία..... | 27 |
| Ἀρσινόη.....   | 27 |
| Ἄκραι.....     | 28 |
| Κούριον.....   | 28 |
| Λυκίρνα.....   | 28 |
| Μολύκρεια..... | 28 |
| Μακυνία.....   | 29 |
| Παιάνιον.....  | 30 |
| Φανά.....      | 30 |
| Ἀγρίνιον.....  | 30 |
| Ἐφυρα.....     | 31 |
| Κάλλιον.....   | 31 |
| Ἀπολλωνία..... | 33 |
| Ποτιδανία..... | 33 |
| Κροκύλιον..... | 33 |
| Τειχίον.....   | 33 |

## ΑΙΤΩΛΙΑ.

Ἡ Αἰτωλία ὠρίζετο πρὸς δυσμὰς ὑπὸ τῆς Ἀκαρνανίας ἣ ἦν ἴση κατὰ τὸ πλάτος καὶ ἀφ' ἧς ἐχωρίζετο διὰ τοῦ ποταμοῦ Ἀχελώου· πρὸς μεσημβρίαν ἀκολουθοῦσα τὴν σειρὰν τῶν ἀκτῶν, καθῆκεν ἀπὸ τοῦ Ἀχελώου μέχρι τοῦ ἀκρωτηρίου Ἀντιρρόιου, τουτέστι μέχρι τοῦ στενωτάτου μέρους τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, καὶ ἅπαν τὸ μῆκος συνεποσοῦτο 220 στάδια - 5 1/2 μιλ. γεωγρ. διότι ἀπὸ μὲν τοῦ Ἀχελώου μέχρι τοῦ Εὐήνου ἐμετρῶντο 100 στάδια<sup>1</sup>, ἀπὸ δὲ τοῦ Εὐήνου μέχρι τοῦ Ἀντιρρόιου ὅσον 120 σταδ. περίπου<sup>2</sup> ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀντιρρόιου ἐκτεινόμενον τὸ ὄρος ἢ Χαλκίς πρὸς τὸ βορ-  
ανατολικόν, ἀπετέλει τὸ πρὸς τοὺς Ὀζόλας Λοκροὺς ὄριον· κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ διεύθυνσιν τὸ ὄρος ὁ Κόραξ ὥριζε τὴν Αἰτωλίαν μέχρι τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τῆς Οἴτης τῆς καθιστώσης τὸ προσάρκτιον ὄριον τὸ πρὸς τοὺς Αἰνιᾶνας καὶ τοὺς Δόλοπας. Ἀνέφικτον νὰ ὀρίσωμεν θετικῶς τὴν κατ' ἄρκτον καὶ κατ' ἀνατολὰς ἑκτασιν τῆς Αἰτωλίας· οἱ Ἕλληνες ὀλίγον ἐγνώριζον τοὺς ὀρεινοτάτους ἐκείνους τόπους, καὶ οὐδεὶς τῶν παλαιῶν συγγραφέων παρέχει περὶ τούτου πληροφορίας. Ἡ Αἰτωλία ἦν κατὰ τι μείζων τῆς Ἀκαρνανίας.

Πᾶσα σχεδὸν ἡ Αἰτωλία, πλὴν τινων πεδιάδων, ὡς τοῦ μεγάλου Αἰτωλικοῦ πεδίου τοῦ πρὸς τὸν Ἀχελῶν καὶ τῶν κατὰ τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ τούτου καὶ τοῦ Εὐήνου ἐπιπέδων, εἶναι τραχυτάτη καὶ ὀρεινοτάτη· διὸ καὶ, ὡς ὁ ἔφορος λέγει, οὐδέποτε ὑπετάγη, ἀλλὰ κατὰ πάντα τὸν μνημονευόμενον χρόνον ἔμεινεν ἀπόρθητος διὰ τὰς δυσχωρίας τῶν τόπων καὶ διὰ τὴν περὶ τὸν πόλεμον ἄσκησιν<sup>3</sup>, ἐννοῶν βεβαίως τὰ ὀρεινὰ μέρη.

Ὅρη τῆς Αἰτωλίας ἦσαν Κόραξ, τὸ μέγιστον πάντων, Ἀράκυνθος, Ταφίαστος, Χαλκίς καὶ Κούριον.

Ποταμοὶ Ἀχελῶος, Εὐήνος καὶ Σπερχειὸς ἐν μέρει.

Λίμναι Λυσιμαχία, Τριχωνίς, Μελίτη, Κυρία, Οὐρία.

Πόλεις Πλευρών, Καλυδών, Χαλκίς, Ὠλενος, Πυλὴνῃ ἢ πρὶν Πρόσχιον, Θέρμον, Μέταπα, Παμφία, Ἀγρίνιον, Θεστίο, Κονώπη ἢ πρὶν Ἀρσινόη, Λυσιμαχία, Τραχίνιον, Φοίτιον, Ἄκραι, Παιάνιον, Ἐλαιος, Λυκίρνα κώμη, Μολύκρεια πολίχνιον, Μακυνία, Κούριον, Κάλλιον, Καλλίπολις, Ῥαδουντία φρούριον, Τίχιον φρούριον καὶ Οἰχαλία<sup>4</sup>.

Ἡ Αἰτωλία διηρεῖτο εἰς δύο κύρια μέρη: τὴν ἀρχαίαν Αἰτωλίαν καὶ τὴν ἐπίκτητον Αἰτωλίαν· καὶ ἡ μὲν ἀρχαία περιελάμβανε τὰς πεδινὰς παραλίας δι' ὧν ὁ ποταμὸς Εὐήνος ἐξέδιδεν εἰς τὴν θάλασσαν, ὡς καὶ ἅπασαν τὴν πρὸς τὸ βορ - δυτικὸν χώραν τὴν κατ' ἀνατολὰς τοῦ ποταμοῦ Ἀχελώου μέχρι τῆς πόλεως Στράτου· τὸ μέρος τοῦτο ἦν εὐφορον καὶ προαγωγὸν πάντων τῶν προϊόντων ὅσα φύονται ἐν τῇ Ἑλλάδι· εἶχε πεδιάδας καὶ σειρὰς μικρῶν ὀρέων, καὶ πολλὰς μετρίας καὶ εὐτειχίστους πόλεις, καὶ ἦν ἀνέκαθεν ἡ κυρία κατοικία τῶν Κουρήτων<sup>5</sup>. Ἐπίκτητος δ' ἐκαλεῖτο ἅπαν τὸ τραχύτερον καὶ λυπρογαιότερον μέρος τοῦ τόπου τὸ ὁμοροῦν τοῖς Λοκροῖς κατὰ τὴν Ναύπακτον

1 Στράβ. β. 8, σ. 336.

2 Στράβ. β. 10, σ. 460.

3 Στράβ. β. 10, σ. 363.

4 Ἰδ. ἑκαστον.

5 Στράβ. β. 10, σ. 451, 464.

καὶ τὸ Εὐπόλιον, καὶ ἐκτεινόμενον μέχρι τῆς Οἰταίας καὶ τῆς Ἀθαμάνων χώρας καὶ τῶν ἐφεξῆς ἐπὶ τὴν ἄρκτον περιϊσταμένων ὁρέων τε καὶ ἐθνῶν<sup>6</sup>. Ὀνομάσθη δ' ἐπικτητος, διότι οἱ πρότερον μεμονωμένοι ζῶντες ἐν τῷ τόπῳ τραχεῖς λαοὶ τῶν Εὐρυτάνων, τῶν Βωμιαίων κτλ. μετὰ καιρὸν ὕστερον προσῆλθον τοῖς Αἰτωλοῖς καὶ ἠνώθησαν μετ' αὐτῶν.

Ἐν τούτῳ τῷ μεγάλῳ ἡμίσει τῆς χώρας οὐδέποτε ὑπῆρξαν πόλεις, ἀλλὰ μόνον κῶμαι<sup>7</sup>. ἔτι δὲ καὶ τὸ Θούριον αὐτὸ, ἡ πρωτεύουσα τῶν ὀρεινῶν τόπων καὶ πάσης τῆς Αἰτωλίας ἦν ἀναπεπταμένον καὶ ἀνοχύρωτον, ὡς καὶ τὸ Κάλλιον. Τὰ ὄρη ταῦτα παρέσχον ἐν παντὶ καιρῷ καταφύγιον τοῖς Αἰτωλοῖς, οἱ οὐδόλως μεριμνῶντες περὶ τῆς διατηρήσεως τῶν ὀχυρῶν πόλεων τῶν μεσημβρινῶν τόπων, ἐν πάσῃ περιστάσει ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς ἀπεσύροντο ἐπὶ τὰ ὑψηλὰ ὄρη, ἀφ' ὧν καταβαίνοντες καὶ πολεμοῦντες μόνον καθ' ὥραν θέρουσιν, ὡς εἴθισται παρ' αὐτοῖς, διετήρησαν τοιοῦτοτρόπως τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν καθ' ἅπαντας τοὺς αἰῶνας τῆς ἀρχαιότητος.

Ἐκαστον τῶν εἰρημένων δύο μερῶν τῆς Αἰτωλίας περιεῖχε διαφόρους κατοίκους· ἐν τῷ κατὰ μεσημβρίαν ἡμίσει ὥκουν ἔκπαλαι Κουρήτες, ἐν δὲ τῷ κατ' ἄρκτον Λέλεγες. Οἱ Λέλεγες, ἐν τῶν ἀρχεγόνων ἐθνῶν τῆς Ἑλλάδος, ὥκουν οὐ μόνον τὸ ἀρκτῶν τῆς Αἰτωλίας, ἀλλ' ἐξετείνοντο καὶ πρὸς δυσμὰς κατὰ τὸ μέγιστον μέρος τῆς Ἀκαρνανίας καὶ κατὰ πολλοὺς ἄλλους τόπους<sup>8</sup>. Σκότος βαθὺ καλύπτει τὴν ἀρχὴν τῶν Λελέγων, ὡς καὶ πάντων σχεδὸν τῶν ἀρχαίων ἐθνῶν· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν φαίνεται ὅτι ἦλθε τὸ πλεῖστον αὐτῶν, ὡς καὶ οἱ Κουρήτες, μετὰ τοῦ Δευκαλίωνος εἰς Θεσσαλίαν· ὕστερον δὲ μετέβησαν εἰς ἄλλους τόπους, καὶ πρὸ πάντων εἰς τὴν κατὰ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν Ἰωνίαν, καὶ κατὰ τοὺς μὲν, Λέλεγες καὶ Κουρήτες ἦσαν οἱ αὐτοὶ, κατὰ τοὺς δὲ, ἦσαν μόνον σύνοικοι καὶ συστρατιῶται· ἐφαίνοντο δὲ ἐν τῇ Μιλησίᾳ κατοικίαι Λελέγων καὶ κατὰ πολλὰ μέρη τῆς Καρίας τάφοι καὶ ἔρημα ὀχυρώματα Λελέγων, Λελέγια καλούμενα, καὶ πᾶσα ἡ Ἰωνία ὠκεῖτο ὑπὸ Καρῶν καὶ Λελέγων· ἐκβαλόντες δὲ τούτους οἱ Ἴωνες, κατέσχον τὴν χώραν· ἦσαν δὲ βάρβαροι καὶ πλάνητες οἱ Λέλεγες<sup>9</sup>, καὶ εἶχον σχέσεις οἰκειότητος μετὰ τῶν Τρώων· ἀλλ' ὁ Ὀμηρος οὐδόλως ἀναφέρει αὐτοὺς ἐν τῷ καταλόγῳ ὡς συμπράξαντας τοῖς ἄλλοις ἄλλῃσι, διότι διασπαρέντες, ἔμενον, φαίνεται, ὀλίγοι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην· ἀλλ' ὅμως κατὰ τὸν αὐτὸν ποιητὴν βλέπομεν ὅτι ἐπὶ τῶν Τρωϊκῶν ὑπῆρχον εἰσέτι οἱ Λέλεγες εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ ἔχωσι καὶ ἴδιον σύστημα καὶ ἴδιον βασιλέα καὶ πόλιν ἰδίαν

... μινυνθάδιον δέ με μήτηρ  
γείνατο Λαοθόη, θυγάτηρ Ἄλταο γέροντος,  
Ἄλτεω, ὃς Λελέγεσσι φιλοπτολέμοισιν ἀνάσσει,  
Πήδασον αἰπήεσαν ἔχων ἐπὶ Σατνιόεντι<sup>10</sup>.

Οἱ δὲ Λέλεγες οἱ οἰκοῦντες τὸ ἀνατολικὸν καὶ τὸ βόρειον τῆς Αἰτωλίας οὐδέποτε κατέλειπον τὰς ὀρεινὰς αὐτῶν κατοικίας· ἐμίγησαν δὲ βαθμηδὸν μετὰ τῶν Αἰτωλῶν τῶν κυριευσάντων τὴν χώραν τῶν Κουρήτων, καὶ εἰθίσθησαν ὅπως οὖν εἰς τὰ ἦθη καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν Ἑλλήνων, καὶ ὠνομάσθησαν καὶ αὐτοὶ Ἕλληνες καὶ Αἰτωλοὶ, ἀλλὰ διετήρησαν αἰεὶ πολὺ τῆς ἀρχαίας αὐτῶν τραχύτητος καὶ βαρβαρότητος, καὶ διηνεκῶς

6 Στράβ. β. 10 σ. 450.

7 Θουκυδ. β. 3, κ. 94.

8 Ἰδ. Ἀκαρνανία

9 Διονυσ. Ἀλικ. β. 1, κ. 12.

10 Ὅμ. Ἰλ. Φ. στ. 84 κξ. - Στράβ. β. 13, σ. 619.

ὄπλοφοροῦντες καὶ κατ' αὐτὰς ἔτι τὰς οἰκιακὰς αὐτῶν ἐργασίας, ἠνώχλουν τοὺς γείτονας αὐτῶν διὰ ληστρικῶν πράξεων<sup>11</sup>. ὀλίγον ἐφρόντιζον καὶ ἔμενον ὀλοτελῶς ἀδιάφοροι οἱ ὀρεινοὶ οὗτοι ἄνθρωποι, ὁσάκις αἱ πεδινὰ καὶ παράλιοι πόλεις τῶν κυρίως Αἰτωλῶν ἐκυριεύοντο ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων· ὁπότεν δὲ οἱ Ἀθηναῖοι ἐπειράθησαν νὰ εἰσχωρήσωσιν εἰς τὰ ὄρη αὐτῶν, ἐφάνησαν καὶ τότε ὡς καὶ ἐν παντὶ καιρῷ ἔτοιμοι εἰς ἀντιπαράταξιν.

Οἱ δὲ Κουρῆτες ἦσαν καὶ αὐτοὶ ἐκ τῶν ἀρχηγόνων ἐθνῶν τῆς Ἑλλάδος, ὡς οἱ Λέλεγες, οἱ Πελασγοὶ κτλ. ἦσαν δὲ οὗτοι ἄλλοι ἢ οἱ Κουρῆτες τῆς Κρήτης· καὶ ἐκεῖνοι μὲν ἦσαν ὀλίγοι τινὲς, καὶ κατὰ τινὰς οἱ Κουρῆτες, οἱ Κάβειροι, οἱ Κορύβαντες, οἱ Ἰδαῖοι Δάκτυλοι καὶ οἱ Τραχίνες ἦσαν οἱ αὐτοί, κατ' ἄλλους δὲ συγγενεῖς ἀλλήλων καὶ μικρὸν ἀπ' ἀλλήλων διαφέροντες, καὶ εἶχον τὴν ἐπιστάσιαν τῆς παιδοτροφίας τοῦ Διὸς ἐν Κρήτῃ, καὶ τῶν ὀργιασμῶν τῆς Νέας ἐν Φρυγίᾳ καὶ ἐν ταῖς περὶ τὴν Τρωϊκὴν Ἰδὴν χώραις<sup>12</sup>. οὗτοι δὲ οἱ Κουρῆτες τῆς Αἰτωλίας κατὰ πρῶτον μὲν φαίνονται ἐλθόντες, ὡς καὶ οἱ Λέλεγες, εἰς Θεσσαλίαν μετὰ τοῦ Δευκαλίωνος<sup>13</sup>. ἔπειτα, ὡς λέγει ὁ Εὐβοεὺς Ἀρχέμαχος<sup>14</sup>, συνωκίσθησαν ἐν Χαλκίδι τῆς Εὐβοίας ἔνθα ἐμάχοντο συνεχῶς διὰ τὸ Λήλαντον πεδίον, καὶ ἐπειδὴ οἱ ἐχθροὶ κατέβαλλον αὐτοὺς δραττόμενοι τὸ ἐμπροσθεν τῆς κόμης αὐτῶν, κείροντες τὸ μέρος τοῦτο τῆς κεφαλῆς, ἐκόμων μόνον κατὰ τὸ ὀπισθεν, ἐξ οὗ καὶ ὠνομάσθησαν Κουρῆτες· μεταβάντες δ' ἔπειτα εἰς Αἰτωλίαν, κατέσχον τὰ πεδινὰ τοῦ τόπου, καὶ ὥκησαν κυρίως περὶ τὴν Πλευρῶνα ὑπὸ τὸ Κούριον ὄρος, ὅθεν καὶ ὁ τόπος Πλευρωνία Κουρῆτις καὶ οἱ ἄνθρωποι Πλευρώνιοι Κουρῆτες ἐκλήθησαν· κατὰ τινὰς δὲ ὠνομάσθησαν Κουρῆτες ἀπὸ τοῦ ὑπερκειμένου Κουρίου ὄρους<sup>15</sup>. καὶ ταῦτα μὲν τὰ ἱστορούμενα· φαίνονται δὲ ἀσυμβίβαστα, διότι ἐὰν οἱ Κουρῆτες ἔλαβον τὸ ὄνομα εἴτε ἀπὸ τῆς κουρᾶς τῆς κεφαλῆς εἴτε ἀπὸ τοῦ Κουρίου ὄρους, δὲν ἦσαν ἄρα οἱ αὐτοὶ Κουρῆτες τοῦ Δευκαλίωνος, ἀλλ' ἄλλοι ἄλλως πῶς καλούμενοι πρότερον· ὅπως δ' ἂν ᾗ, φαίνεται βέβαιον ὅτι κατώκησαν ἐν τῇ Αἰτωλίᾳ ἔνθα ἐπῆλθον ὕστερον οἱ Αἰτωλοὶ ἐξ Ἡλίδος μετὰ Ἑπειῶν καὶ μετὰ Αἰτωλοῦ τοῦ Ἐνδυμίωνος, φεύγοντος ἐκ Πελοποννήσου διὰ φόνον ἀκούσιον<sup>16</sup>, καὶ τότε ὠνομάσθη ὁ τόπος Αἰτωλία, Κουρῆτις πρότερον λεγόμενος· καὶ ἔκτισαν οἱ Ἑπειοὶ μετὰ τῶν Αἰτωλῶν τὰς ἀρχαιοτάτας δέκα πόλεις<sup>17</sup>. συνηνώθησαν δὲ τοῖς Αἰτωλοῖς καὶ Αἰολεῖς καὶ Βοιωτοὶ ἐλθόντες ἐκ Θεσσαλίας<sup>18</sup>. ἔτι δὲ καὶ ἴαντες μετὰ ταῦτα φεύγοντες τὸν Κάδμον, ἦλθον ἐκ Βοιωτίας ἔποικοι τῶν Αἰτωλῶν<sup>19</sup>. κατ' ἄλλους δὲ οἱ Αἰτωλοὶ αὐτοὶ, πρὶν ἐξελληνισθῶσιν ὑπὸ τοῦ Αἰόλου, ἐκαλοῦντο Ὑάντες<sup>20</sup>. Οἱ υἱοὶ τοῦ Αἰτωλοῦ Πλευρῶν καὶ Καλυδῶν ἔκτισαν δύο πόλεις· ἢ μᾶλλον κατέστησαν ἴσως δύο πολιτείας

11 Θουκυδ. β. 1, κ. 5.

12 Στράβ. β. 10, σ. 466,

13 Διόνυσος Ἀλικ, β. 1, κ. 12,

14 Στράβ. β. 10, σ. 265.

15 Στράβ. β. 10, σ. 451. 465.

16 Παυσ. Ἡλ. κ. 1. β. 10, σ. 463.

17 Στράβ. β. 10, σ. 463.

18 Στράβ. β. 10, σ. 464.

19 Αἰν.

20 Εὐσταθ. εἰς Ὅμ. Ἰλ. Β. στ. 637.



χωριστὰς ὑπὸ τὰ ἴδια αὐτῶν ὀνόματα· ἀλλ' ἡ Καλυδὼν φαίνεται ὅτι συνηνώθη μετ' οὐ πολὺ τῇ Πλευρῶνι ὑπὸ Ἀγήνορος τὸν Πλευρῶνος, διότι οὗτος ἐγέννησεν ἐξ ἐπικάστης θυγατρὸς τοῦ Καλυδῶνος τὸν Πορθάονα<sup>21</sup> ἢ Πορθέα, ὃς, κατὰ τὸν Ὅμηρον, ὥκει τὴν Πλευρῶνα καὶ τὴν Καλυδῶνα, ὡς καὶ οἱ τρεῖς αὐτοῦ υἱοὶ ἄγριος Μέλας καὶ Οἰνεὺς

πορθεῖ γὰρ τρεῖς παῖδες ἀμύμονες ἐξεγένοντο,  
οἴκεον δ' ἐν Πλευρῶνι καὶ αἰπεινῇ Καλυδῶνι·  
Ἄγριος ἡδὲ Μέλας, τρίτατος δ' ἦν ἱππότα Οἰνεὺς<sup>22</sup>

Ἐπελθόντες δὲ οἱ Αἰτωλοὶ, ἐξέβαλον τοὺς Κουρήτας εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν<sup>23</sup>. ἀλλ' ἡ ἐκβολὴ αὕτη συνέβη, φαίνεται, μετὰ χρόνον ἱκανόν, διότι κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν ἐπελθόντων Ἑλλήνων δὲν ὑπέκυψαν οἱ Κουρήτες καθ' ὁλοκληρίαν· ὅτι δὲ μικρὸν πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου προσέβαλον τὴν Καλυδῶνα ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐξῆς ἐπῶν τοῦ Ὀμήρου

Κουρήτες τε μάχοντο καὶ Αἰτωλοὶ μενεχάρμαι  
ἀμφὶ πόλιν Καλυδῶνα καὶ ἀλλήλους ἐνάριζον,  
Αἰτωλοὶ μὲν ἀμυνόμενοι Καλυδῶνος ἐραννῆς,  
Κουρήτες δὲ διαπραθέειν μεμαῶτες Ἄρηι<sup>24</sup>.

ἐπὶ δὲ τοῦ Μελεάγρου, ὃς ἦν υἱὸς τοῦ Οἰνέως καὶ τρισέγγονος τοῦ Πλευρῶνος, μικροῦ ἐδέησε καὶ νὰ κυριεύσωσιν αὐτοὶ τὴν πόλιν

...τοὶ δ' ἐπὶ πύργων  
βαῖνον Κουρήτες καὶ ἐνέπρηθον μέγα ἄστν.  
καὶ τότε δὴ Μελεάγρον ἐϋζωνος παράκοιτις  
λίσσετ' ὀδυρομένη<sup>25</sup>

ὥστε κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν οἱ Κουρήτες ἦσαν μὲν εἰσέτι ἐν Αἰτωλίᾳ καὶ ὥκουν τὴν Πλευρωνίαν, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν, ὡς φαίνεται, Θεστίου τοῦ Ἀγήνορος καὶ τῶν Θεστιαδῶν, οἱ καὶ τοι συγγενεῖς, ἐπολέμουν κατὰ Οἰνέως καὶ Μελεάγρου, τῶν ἐχόντων τὴν Καλυδῶνα<sup>26</sup>. ὁ ἀδελφὸς τοῦ Μελεάγρου ἐν τούτοις ἔφυγε διὰ φόνον ἀκούσιον εἰς Ἄργος ἐνθα ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀδράστου<sup>27</sup>. ὁ δὲ Οἰνεὺς κατεβάλλετο βεβαίως ὑπὸ τῶν υἱῶν τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἀγρίου, βοηθείᾳ, ὡς φαίνεται, τῶν Κουρήτων, τῶν πρώτων κινήσαντων τὸν πόλεμον, ἀλλ' ἐσώθη ὑπὸ τοῦ Διομήδους, ὃς ἤγαγεν αὐτὸν μεθ' ἑαυτοῦ εἰς Πελοπόννησον, καὶ τότε παρέλαβε τὴν ἀρχὴν ὁ γαμβρὸς τοῦ Οἰνέως Ἀνδραίμων, σύζυγος τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Γοργούς<sup>28</sup>. φαίνεται δὲ ὅτι ἐνίκησεν ἐντελῶς ὁ Ἀνδραίμων τοὺς Κουρήτας τῇ βοηθείᾳ τῶν Ἀργείων, διότι ὁ υἱὸς αὐτοῦ Θόας εἶλεν οὐ μόνον τὴν Πλευρῶνα καὶ τὴν Καλυδῶνα, ἀλλὰ καὶ τὴν Ὠλενον, τὴν Πυλὴν καὶ τὴν Χαλκίδα, ὡς ὁ ὁμηρὸς ἐν τῷ καταλόγῳ λέγει

21 Ἀπολλοδ. β. 1, κ. 7.

22 Ὅμ. Ἰλ. Ξ. στ. 115. κξ.

23 Στράβ. β. 10, σ. 465.

24 Ὅμ. Ἰλ. Ι, στ. 529 κξ.

25 Ὅμ. Ἰλ. Ι, στ. 588 κξ.

26 Στράβ. β. 10, σ. 465, 466.

27 Ἀπολλοδ. β. 1, κ. 85.

28 Ἀπολλοδ. β. 1, κ. 8.

Αἰτωλῶν δ' ἡγεῖτο Θόας Ἀνδραίμονος υἱός,  
οἳ Πλευρῶν' ἐνέμοντο καὶ Ὠλενον ἡδὲ Πυλὴνν  
Χαλκίδα τ' ἀγχίαλον Καλυδῶνά τε πετρήεσαν·  
οὐ γὰρ ἔτ' Οἰνῆος μεγαλήτορος υἱέες ἦσαν,  
οὐδ' ἄρ' ἔτ' αὐτὸς ἔην, θάνε δὲ ξανθὸς Μελέαγρος·  
τῷ δ' ἐπὶ πάντ' ἐτέταλτο ἀνασσέμεν Αἰτωλοῖσι·  
τῷ δ' ἅμα τεσσαράκοντα μέλαινα νῆες ἔποντο<sup>29</sup>.

Βλέπομεν ἄρα ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Τρωϊκῶν ἐβασίλευε τῆς Αἰτωλίας ὁ Θόας, ὃς καθεῖλε μετὰ τῶν Ἀτρειδῶν τὴν ἀρχὴν τοῦ Πριάμου· μετὰ δὲ τὸν πόλεμον τῆς Τρωάδος καὶ μετὰ τὸν Θόαντα ἐβασίλευσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Αἴμων. ἦσαν δὲ οἱ βασιλεῖς τῆς Αἰτωλίας συγγενεῖς τῶν Ἡρακλειδῶν· καὶ ἄλλως, καὶ διότι αἱ μητέρες τοῦ Θόαντος καὶ ἄλλου τοῦ Ἡρακλέους ἦσαν ἀδελφαί. ὥς δὲ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Αἴμονος οἱ Δωριεῖς μετὰ τῶν υἱῶν τοῦ Ἀριστομάχου ἠθροίζοντο ἵνα κατέλθωσιν εἰς Πελοπόννησον, ἦλθε χρησμὸς τοῖς βασιλεῦσιν αὐτῶν ἵνα λάβωσιν ἡγεμόνα τῆς καθόδου τὸν τριόφθαλμον· ἀποροῦσι δὲ αὐτοῖς ἐπὶ τούτῳ συνέτυχεν ἄνθρωπος ἐλαύνων ἡμίονον ἔχοντα τὸν ἕτερον τῶν ὀφθαλμῶν ἐφθαρμένον· νομίσαντος δὲ τοῦ Κρεσφόντου ὅτι οὗτος ἦν ὁ ὑπὸ τοῦ μαντεύματος ἐννοούμενος, ὤκειώσαντο αὐτὸν οἱ Δωριεῖς· ἦν δὲ ὁ ἄνθρωπος οὗτος ὄξυλος ὁ Αἴμωνος φεύγων ἐξ Αἰτωλίας δι' ἀκούσιον φόνον παρήνεσε δὲ αὐτοῖς ὁ Ὁξύλος νὰ κατέλθωσιν οὐχὶ διὰ ξηρᾶς διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, ἀλλὰ διὰ θαλάσσης καὶ ὠδήγησε τὸν πλοῦν αὐτῶν ἐκ Ναυπάκτου εἰς Μολύκριον· ἀντὶ δὲ τούτου ἐξαιτησαμένου τοῦ Ὁξύλου, συνέθεντο νὰ δώσωσιν αὐτῷ τὴν Ἡλείαν<sup>30</sup>. ἀλλὰ τοῦ βασιλεύοντος Δίου μὴ βουλομένου παραδοῦναι τὴν ἀρχὴν, συνεφώνησαν ἀμφοτέρω τὰ μέρη νὰ διαλύσωσι τὸ πρᾶγμα διὰ μονομαχίας δύο στρατιωτῶν καὶ ἡρέθησαν ὁ τοξότης Δέγμενος παρὰ τῶν Ἡλείων, καὶ ὁ σφενδονιστής Πυραίχμης παρὰ τῶν Αἰτωλῶν· νικήσαντος δὲ τοῦ Πυραίχμου, παρέλαβε τὴν βασιλείαν ὁ Ὁξύλος, καὶ ἀφῆκε τοὺς ἀρχαίους Ἐπειοὺς νὰ μένωσιν ἥσυχοι ὥς καὶ πρότερον· κατέστησε δὲ τοὺς Αἰτωλοὺς συνοίκους αὐτῶν ἐπὶ ἀναδασμῷ τῆς χώρας<sup>31</sup>. Μετὰ τὴν φυγὴν τοῦ Ὁξύλου οὐδεὶς ἔτι βασιλεὺς τῆς Αἰτωλίας ἀναφέρεται· τὸ πολίτευμα μετέστη ἔκτοτε εἰς δημοκρατίαν.

Ἐν τῇ Αἰτωλίᾳ περιείχοντο διάφοροι φυλαί, ἅπασαι κλάδοι τῆς Λελεγικῆς ῥίζης καὶ οἰκοῦσαι, ὥς εἴρηται, τοὺς κατ' ἀνατολὰς καὶ κατ' ἄρκτον ὀρεινοὺς τόπους· ἦσαν δὲ αὗται:

Α') οἱ Ἀποδοτοὶ πρὸς τὸ βορ-δυτικὸν τῶν Ἐσπερίων Λοκρῶν καὶ τὸ νοτ-δυτικὸν τῶν Ὀφίων πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ Εὐήνου. Οἱ Ἀποδοτοὶ ἦσαν βάρβαροι· ὥς τοιούτους καὶ ὥς μὴ Ἑλληνας ἐθεώρει αὐτοὺς ὁ βασιλεὺς Φίλιππος ὁ Γ'<sup>32</sup>, ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Φ. Φλαμίνιος δὲν ἔταπτεν αὐτοὺς ἐν τοῖς Ἑλλησιν<sup>33</sup>.

Β') οἱ Ὀφιεῖς, κατὰ τὸν Στράβωνα, καὶ Ὀφιονεῖς, κατὰ τὸν Θουκυδίδην, κατὰ τὰς πηγὰς τοῦ Εὐήνου<sup>34</sup>, πρὸς τὸ δυτικὸν τῆς Δωρίδος, τὸ βορ-ανατολικὸν τῶν Ἀποδοτῶν καὶ τὸ νότιον τῶν Εὐρυτάνων.

29 Ὅμ. Ἰλ. Β, στ. 638 κξ.

30 Πανσ, Ἠλ. κ. 3.

31 Πανσ, Ἠλ. κ. 4.

32 Πολυβ. β, 17. κ. 5.

33 Αὐτ.

34 Στράβ. β. 10, κ. 451.

Γ') οἱ Βωϊαῖοι κατὰ τὸν Στράβωνα, ἢ Βωμιεῖς ἢ Βωμιαῖοι κατ' ἄλλους, περιλαμβανόμενοι ἐντὸς τῆς χώρας τῶν Ὀφιεῶν<sup>35</sup>.

Δ' ) οἱ Καλλιεῖς πρὸς τὴν Οἴτην καλούμενοι οὕτως ὡς ἀπὸ τῆς πόλεως Καλλίου.

Ε') οἱ Εὐρυτάνες πρὸς τὸ βόρειον τῶν Ὀφιεῶν καὶ τὸ νότιον τῶν Ἀγραίων· οὗτοι κατὰ τὸν Θουκυδίδην ἦσαν ἀγροῖκοι καὶ βαρβαρόγλωσσοι καὶ ὠμοφάγοι<sup>36</sup>.

ς') οἱ Ἀγραῖοι κατὰ τὸ βορ-δυτικὸν τῶν Εὐρυτάνων, τὸ νότιον τῶν Δρυόπων καὶ κατ' ἀνατολὰς τῆς Ἀμφιλοχίας, οἰκοῦντες τὴν Ἀγραῖδα ἢ Ἀγραίαν, δι' ἧς διήρχετο ὁ ποταμός Ἀχελῷος<sup>37</sup>.

Ζ' ) οἱ Ἀπεράντιοι ἐπὶ τῆς Οἴτης κατὰ τὴν εἰς Θεσσαλίαν διάβασιν, πρὸς τὸ νότιον τῶν Δολόπων, τὸ ἀνατολικὸν τῆς Ἀμφιλοχίας καὶ τὸ βόρειον τῆς κυρίως Αἰτωλίας<sup>38</sup>. Τὰ γένη ταῦτα ἦσαν ἅπαντα, ὡς εἴρηται, κλάδοι Λελεγικοί, καὶ ἐθεωροῦντο ὡς ἀλλότρια καὶ οὐχ ὡς ὁμογενῇ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων· διό καὶ ὡς βάρβαρα οὐδόλως μετέσχον, φαίνεται, τῆς κατὰ τῆς Τρωάδος Ἑλληνικῆς ἐκστρατείας· ἀπετέλουν ἀλλ' ὅμως μέρος τῆς Αἰτωλικῆς ὁλότητος.

Οἱ Αἰτωλοὶ συνεκρότουν καθ' ὠρισμένους καιροὺς συνέλευσιν γενικὴν κυρίως ἐν τῇ πόλει Θέρμῳ ἔνθα ἐγίνοντο αἱ ἀρχαιρεσίαι<sup>39</sup>, καὶ ἡ τοιαύτη συνέλευσις ἐλέγετο Παναιτώλιον<sup>40</sup>. ὡσάκις δ' ἐκάλουν αἱ περιστάσεις καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ λαοῦ, συνήρχοντο ἐκτάκτως καὶ εἰς ἄλλας πόλεις, ὡς εἰς Ἡράκλειαν<sup>41</sup>, εἰς Ναύπακτον<sup>42</sup>, εἰς Ὑπάτην<sup>43</sup>, ἔτι δὲ καὶ εἰς Λαμίαν, ἃν καὶ ἡ πόλις αὕτη οὔτε ἔκειτο ἐν τῇ Αἰτωλίᾳ οὔτε προσῆκεν αὐτῇ<sup>44</sup>. Αἱ τοιαῦται τυχαῖαι συνελεύσεις ἐκαλοῦντο οὐχὶ Παναιτώλια, ἀλλὰ συμβούλια τῶν Αἰτωλῶν.

Χρόνον πολὺν ἦσαν οἱ Αἰτωλοὶ ὡς καὶ οἱ Ἀκαρναῖες κεκρυμμένοι καὶ ἄγνωστοι καὶ οὐδεμίαν ἔχοντες κοινωνίαν μετὰ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος, ἀντιμαχόμενοι δὲ μόνον ἀπαύστως σχεδὸν πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἐν ταύτῃ τῇ σκοτεινῇ τάσει διέμειναν μέχρι τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου· ἀλλὰ τότε ἐβιάσθησαν νὰ μετάσχωσι τοῦ ἀγῶνος, διότι αἱ Ἑλληνικαὶ ἀποικίαι Ἀμβρακία, Ἀργος, Οἰνειαῖαι κτλ. ἔκειντο πρὸς τὰ ὅρια ἢ καὶ ἐντὸς τῶν ὁρίων αὐτῶν, καὶ τὰ ἑλληνικά στρατεύματα διήρχοντο διὰ μέσου τῆς χώρας αὐτῶν· ὥστε τότε κατὰ πρῶτον οἱ μὲν Ἀκαρναῖες συνεμάχησαν τοῖς Ἀθηναίοις, οἱ δὲ Αἰτωλοὶ ἐκ τοῦναντίου τοῖς Λακεδαιμονίοις.

35 Στράβ. αὐτ.

36 Θουκυδ. β. 3. κ. 94.

37 Στράβ. β. 10, σ. 449.

38 Πολυβ. β. 26, - Τ. Λιβ. β. 38, κ. 15, καὶ β. 43, κ. 22.

39 Πολυβ. β. 5, κ. 8.

40 Τ. Λιβ. β. 31, κ. 29.

41 Τ. Λιβ. β. 33, κ. 3.

42 Τ. Διβ. β. 35, κ. 12.

43 Τ. Λιβ. β. 86, κ. 26.

44 Τ. Λιβ. β. 43, κ. 49.



Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου τούτου οἱ Ἀκαρνᾶνες ἐφαίνοντο αἰεὶ ὑπέρτεροι τῶν Αἰτωλῶν· ἠπειλήσαν μάλιστα τὴν Καλυδῶνα, ἣ διεσώθη οὐχὶ ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Ἀγρησιλάου<sup>45</sup>. δὲν ἦσαν δὲ ἀμέτοχοι ἀνδρείας οἱ Αἰτωλοὶ, ὥς ἀπεδείχθη κατὰ τὴν κατ' αὐτῶν ἐκστρατείαν τοῦ Ἀθηναίου στρατηγοῦ Δημοσθένους ὃς ἐκ τῆς Λοκρίδος εἰσέβαλεν εἰς τὰ ὄρη αὐτῶν· ἀλλὰ τῶν κατοίκων δραμόντων εἰς τὰ ὄπλα ὁμοθυμαδόν, ἀπεκρούσθη μετὰ μεγάλης φθορᾶς<sup>46</sup>. οὐδεὶς δὲ γενικὸς στερεὸς σύνδεσμος συνήνου εἰσέτι αὐτοὺς τοὺς ὀρεινοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ μόνον ὥς ψιλοὶ στρατιῶται μαχόμενοι ἐπὶ τῶν ὀρέων, ἐδείκνυν τὴν φυσικὴν ἀνδρείαν αὐτῶν· φαίνεται δὲ ὅτι ὀλίγον ἐφρόντιζον περὶ τῶν μεσημβρινῶν πόλεων τῆς Αἰτωλίας· ὅθεν καὶ οἱ οἰκοῦντες τὰς κατὰ μεσημβρίαν ἀκτὰς τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου κατέσχον τὴν Καλυδῶνα, ἵνα κωλύσωσι τὴν περαιτέρω πρόοδον τῶν Ἀκαρνάνων<sup>47</sup>, καὶ εἶχον αὐτὴν ἕως οὗ ὁ Ἐπαμινώνδας καταβαλὼν τὴν δύναμιν τῶν Σπαρτιατῶν, μετὰ πολλῶν ἄλλων πόλεων ἠλευθέρωσε καὶ τὴν Καλυδῶνα<sup>48</sup>. Μέχρι τούτου ὑπερίσχυον οἱ Ἀκαρνᾶνες τῶν Αἰτωλῶν ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐφάνησαν ὑπερτεροῦντες οἱ Αἰτωλοὶ. Ὑπέκυψαν δὲ ἀμφοτέρω μετὰ ταῦτα τῇ ἐξουσίᾳ Φιλίππου τοῦ Ἀμύντου, βασιλέως τῆς Μακεδονίας. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀλεξάνδρου ἐξεστράτευσαν οἱ Αἰτωλοὶ κατὰ πρῶτον ἐκτὸς τῆς πατρίδος αὐτῶν κατὰ τὸν Λαμιακὸν πόλεμον, ἔχοντες 7,000 ἀνθρώπων<sup>49</sup>. Ὁ κρατερὸς ἐδίωξεν αὐτοὺς εἰς τὰ ὄρη, καὶ κατασχὼν τὰ στενά, παρεσκευάζετο νὰ παραχειμάσῃ ἐν αὐτοῖς· ἀλλ' ἐβιάσθη νὰ ἀπέλθῃ εἰς Ἀσίαν κατὰ τοῦ τείνοντος πρὸς τὴν μονοκρατορίαν Περδίκκα<sup>50</sup>, καὶ οὕτως οἱ Αἰτωλοὶ διασωθέντες τοῦ ἐπικειμένου κινδύνου, εἰσέβαλον μετὰ 12,000 ἀνθρώπων εἰς Θεσσαλίαν, ἀλλ' ἀναγκάσθησαν νὰ ἐπανακάμψωσι, διότι οἱ Ἀκαρνᾶνες δραξάμενοι τῆς εὐκαιρίας, κατεπάτησαν τὴν ἀφύλακτον ἤδη Αἰτωλίαν<sup>51</sup>· ἔκτοτε ἔμειναν οἱ Αἰτωλοὶ διὰ παντὸς ἐχθροὶ τῶν Μακεδόνων, οἱ δὲ Ἀκαρνᾶνες ἐκ τοῦναντίου ἐκηρύχθησαν αὐτῶν φίλοι καὶ σύμμαχοι, ἵνα ἔχωσιν αὐτοὺς βοηθοὺς κατὰ τῶν γειτόνων καὶ φυσικῶν αὐτῶν πολεμίων.

Οἱ Αἰτωλοὶ μετ' ὀλίγον εἶλον τὸ Ἀγρίνιον, σφάξαντες τὴν φρουρὰν ἀπ' ἐναντίας τῆς συνθήκης· ἐβίασαν δὲ καὶ τὴν κατὰ τὰς Θερμοπύλας Ἡράκλειαν νὰ συντελῇ εἰς τὸ Αἰτωλικόν, καὶ οὕτως ἐγένοντο κύριοι τῶν στενῶν καὶ ἀπέκρουσαν τὸν χωροῦντα ἤδη πρὸς τὴν πόλιν Ἡράκλειας Βρέννον, πολεμήσαντες ἀνδρείως ὥς περὶ ἰδίας αὐτῶν πόλεως<sup>52</sup>. μετὰ δὲ τὴν ἀπέλασιν τοῦ Βρέννου καὶ τῶν Γαλατῶν ἐστράφησαν καὶ αὖθις οἱ Αἰτωλοὶ κατὰ τῶν Ἀκαρνάνων<sup>53</sup>, καὶ εἶλον τὴν πρωτεύουσαν τῆς Ἀκαρνανίας Στράτον, ἣν εἶχον ἔτι καὶ μετὰ δύο κατ' αὐτῶν ἐφόδους Φιλίππου τοῦ Γ'<sup>54</sup>. τότε οἱ Ἀκαρνᾶνες ἐπεκαλέσθησαν κατὰ πρῶτον τὴν συνδρομὴν τῶν Ῥωμαίων, οἱ ἔπεμψαν πρέσβεις, ἵνα διαλύσωσι δῆθεν τὰς διενέξεις<sup>55</sup>. ἔπειτα τὴν τῶν Μακεδόνων, οἱ καὶ τοι

45 Παισ. Λακ. κ. 10.

46 Θουκυδ. β. 3, κ. 94, κξ.

47 Ξενοφ. Ἑλλην. β. 4. β. 15, κ. 75.

48 Διάδ. Σικ.

49 Ἀύτ. β. 18, κ. 9.

50 Ἀύτ. κ. 24 κξ.

51 Ἀύτ. κ. 38.

52 Παισ. Φωκ. κ. 21.

53 Πολύβ. β. 4, κ. 63.

54 Τ. Λιβ. β. 43, κ. 26.

55 Ἰουστιν. β. 28, κ. 1.

σύμμαχοι τῶν Ἀκαρνάνων κατέσχον μέρος τῆς Ἀκαρνανίας· κατὰ προτροπὴν δὲ τῶν Ἀχαιῶν Φίλιππος ὁ Γ', ἀνεδείχθη ἐλευθερωτὴς τῆς Ἀκαρνανίας καὶ κατέστρεψε πολλὰς πόλεις τῆς Αἰτωλίας, καὶ ἀπετέφρωσε καὶ αὐτὴν τὴν πρωτεύουσαν Θέρμον, καὶ τότε συνεμάχησαν οἱ Αἰτωλοὶ τοῖς Ῥωμαίοις κατὰ τοῦ Φιλίππου καὶ τῶν Ἀκαρνάνων, ἐπὶ ὑποσχέσει τοῦ νὰ δοθῇ εἰς αὐτοὺς Ἀκαρνανία<sup>56</sup>. ἀλλ' οἱ Ἀκαρνᾶνες ἀπαξάπαντες ἀπὸ 15 ἕως 60 ἐτῶν ἔδραμον εἰς τὰ ὄπλα, καὶ οὕτως ἀπέτυχε τὸ σκοπούμενον<sup>57</sup>. καὶ τοι δὲ κυρίως διὰ τῆς βοηθείας τῶν Αἰτωλῶν κατορθώσαντες οἱ Ῥωμαῖοι τὴν ἐν Κυνὸς Κεφαλαῖς κατὰ Φιλίππου νίκην, παρημέλησαν ὅμως τὰ συμφέροντα αὐτῶν, καὶ ἐγκατέλειπον ὀλοτελῶς καὶ αὐτοὺς καὶ τὴν χώραν αὐτῶν μετὰ τὴν ἔκβασιν· ὅθεν οὗτοι συνέθεντο τότε συμμαχίαν μετὰ τοῦ Ἀντιόχου βασιλέως τῆς Συρίας κατὰ τῶν Ῥωμαίων· ἀλλὰ συγκροτηθείσης μάχης κατὰ τὰς Θερμοπύλας, καὶ ἡττηθέντων τοῦ Ἀντιόχου καὶ τῶν Αἰτωλῶν<sup>58</sup>, 191 π.Χ. διὰ τῆς συνθήκης τῆς εἰρήνης ἀνεγνώρισαν βιασθέντες οἱ Αἰτωλοὶ τὴν Ἀκαρνανίαν ὅλως ἐλευθέραν, καὶ ὑπεχρεώθησαν νὰ παρακολουθῶσι τοῖς Ῥωμαίοις κατὰ πᾶσας τὰς ἐπιχειρήσεις αὐτῶν<sup>59</sup>. ἔδωκαν πρὸς τούτοις καὶ τεσσαράκοντα ὁμήρους ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων πλὴν τινῶν ὠρισμένων<sup>60</sup>. Καὶ τότε ὁ Φλάβιος Νοβιλίωρ καὶ ὁ Παῦλος Αἰμίλιος, οἱ ἀποπερατώσαντες τὴν παντελῆ ὑποδούλωσιν τῆς Αἰτωλίας κατέστρεψαν ἅπασαν τὴν χώραν, καὶ ἐπὶ τοῦ Στράβωνος τὰ πάντα ἦσαν ἐρείπια, καὶ ὁ Αὐγουστος μετέστησε πολλοὺς τῶν κατοίκων εἰς Νικόπολιν, τὴν νέαν αὐτοῦ ἀποικίαν· τὸ δὲ πολὺ τοῦ δήμου ἐπεχώρησεν, ὥς ὁ Παυσανίας λέγει, εἰς Ἀμφισσαν τῆς Λοκρίδος<sup>61</sup>.

Ἡ Ἀκαρνανία συνεχωνεύθη ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων εἰς τὴν ἡπειρον, ἡ δὲ Αἰτωλία εἰς τὴν Ἀχαΐαν, ὥστε ἡ Ἑλλὰς ἐθεωρεῖτο ὡς ἀρχομένη ἀπὸ τοῦ Ἀχελῷου ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς. ἐπὶ τοῦ Μεσαιῶνος Αἰτωλοὶ - καὶ Ἀκαρνᾶνες ἐκαλοῦντο διὰ τοῦ κοινοῦ ὀνόματος Ἀρτινοὶ ὡς ἀνήκοντες τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Ἄρτης. Ἐπὶ δὲ τῶν Ὀθωμανῶν Κάρλιλι σηντζαγί, ἥτοι σατραπεία τοῦ Κάρλιλι· ἡ δὲ ὀνομασία Κάρλιλι φαίνεται παραφθορὰ τῆς Ἀκαρνανίας.

Αἰτωλία· πέντε θέματα περιείχοντο ἐν τῇ Αἰτωλίᾳ: Ἀγραφα πρὸς τὸ βόρειον, Καρπενήσιον πρὸς τὸ ἀνατολικὸν ἐπὶ τῶν ὁρέων, Ζυγὸς καὶ Βενέτικον πρὸς τὸ νότιον καὶ Βλογὸς πρὸς τὸ δυτικὴν κατὰ τὴν μεγάλην πεδιάδα, μέχρι τῆς νεωτέρας κατ' ἐπαρχίας καὶ δήμους διαιρέσεως.

56 Τ. Λιβ. β. 26, κ. 24.

57 Τ. Λιβ. β. 29, κ. 25.

58 Τ. Λιβ. β. 36, κ. 22, 24.

59 Πολυβ., β. 28.

60 Ἰουστίν. β. 23, καὶ 2.

61 Παυσ. Φωκ. κ. 38.

## ΟΡΗ.

**Κόραξ**, τὸ μέγιστον τῶν ὀρέων τῆς Αἰτωλίας ἥς διαχωρίζει τὸ βορ-ἀνατολικὸν μέρος διερχόμενον δι' αὐτοῦ, καὶ κατὰ μὲν βορρῶν συνάπτει τῇ Οἴτῃ<sup>62</sup>, κατὰ δὲ νότον διευθύνεται πρὸς τὸν Παρνασσὸν καὶ τὸ μεσημβρινὸν τῆς Ἑλλάδος, ἐκτεινόμενον παραλλήλως τῇ δεξιᾷ ὄχθῃ τοῦ Εὐήνου. - Ὁ ὑπατος Μ. Ἀπίλιος, ὡς διηγείται ὁ Τ. Λίβιος, ὢν ἐστρατοπεδευμένος εἰς Θερμοπύλας καὶ θέλων νὰ χωρήσῃ εἰς Ναύπακτον, ἀνέβη τὴν Οἴτην καὶ θύσας τῷ Ἡρακλεῖ ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐφ' ἥς ἐκάη ὁ ἥρως οὗτος καὶ ἐκ τούτου ὀνομασθείσης Πυρᾶς, καὶ ἐκεῖθεν πορευθεὶς ὑπεράνω τῆς Καλλιπόλεως, ἀφίκετο ἐπὶ τοῦ Κόρακος, τοῦ ὑψηλοτάτου ὄρους, ὡς λέγει ὁ ἱστορικός, μεταξὺ Καλλιπόλεως καὶ Ναυπάκτου: Mons est altissimus iuter Callipolin et Naupactum. Πολλὰ δὲ τῶν ὑποζυγίων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ ἔπαθον κατακρημνιζόμενα ἐκ τῶν τραχέων βράχων τοῦ ὄρους τούτου, καὶ οἱ ἄνθρωποι δὲ αὐτοὶ χαλεπῶς καὶ μετὰ μόχθου ἐδυνήθησαν νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν παραλίαν τῆς Ναυπάκτου<sup>63</sup>.

\* Κόραξ, κοιν. Κόρακας.

**Ταφιάσσος**, ὄρος ἱκανῶς ὑψηλὸν ὑπεράνω τῆς Μολυκρείας καὶ πλησίον τοῦ ὄρους Χαλκίδος κατ' ἀνατολὰς. Ἐπὶ τοῦ Ταφιάσσου ἦν ἡ πόλις Μακυνία<sup>64</sup>. Ἐπὶ τοῦ ὄρους τούτου ἦν ὁ τάφος τοῦ Νέσσου καὶ τῶν ἄλλων Κενταύρων καὶ ἀπὸ τῆς σηπεδόνης αὐτῶν ἔρρεεν, ὡς ἔλεγον, κατὰ τὰς ὑπωρείας ὕδωρ δυσῶδες καὶ ἔχον θρόμβους, ἐξ οὗ καὶ τὸ παρακείμενον ἔθνος ἐκαλεῖτο Ὀζόλαι, ὡς λέγει ὁ Στράβων<sup>65</sup> ὃς ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ κατατάττει, φαίνεται, τὸν Ταφιάσσον καὶ τὸν τάφον τοῦ Νέσσου ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν· ἀλλ' ἀντιφάσκει εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀλλαχοῦ λεγόμενα δι' ὧν τάττει τὸν Ταφιάσσον ἐν Αἰτωλίᾳ μεταξὺ τοῦ περὶ τὴν Καλυδῶνα ναοῦ τοῦ Λαθραίου Ἀπόλλωνος καὶ τῆς πόλεως Μακυνίας<sup>66</sup>.

\* Κλόκοβον.

**Χαλκίς**, τὸ ὄρος τοῦτο ἐκτεινόμενον κατὰ τὸ νότιον τῆς ἐπαρχίας, κατ' ἀριστερὰν τοῦ ποταμοῦ Εὐήνου, πρὸς δυσμὰς τοῦ ὄρους Ταφιάσσου καὶ πρὸς ἀνατολὰς τῆς Παλαιᾶς Πλευρῶνος, καθήκει μέχρι τῆς θαλάσσης. Ἐπ' αὐτοῦ ἦν πολίχνην ὁμώνυμον Χαλκίς<sup>67</sup>. ὑπὸ τοῦ Ἀρτεμιδώρου τὸ ὄρος ὀνομάζεται Χάλκεια<sup>68</sup>. Τὰ πλευρὰ τοῦ ὄρους τούτου εἰσὶ τραχεῖς βράχοι.

\* Κατὰ τὸν Πουκεβίλ τὸ ὄρος ἡ Χαλκίς καλεῖται σήμερον Βαράσοβα<sup>69</sup>, κατὰ δὲ τὸν Γκέλλ Γάλατᾶς<sup>70</sup>.

62 Στράβ. β. 10, σ. 450.

63 Τ. Λιβ. β. 36, κ. 31 καὶ β. 37, κ. 4.

64 Στράβ. β. 10, σ. 451. σ. 460.

65 Αὐτ. β. 9, σ. 427.

66 Αὐτ. β. 10.

67 Αὐτ. σ. 451.

68 Αὐτ. σ. 459.

69 Πουκεβ. Περιηγ. Τ. 3, σ. 200.

70 Γκέλλ Ὀδολογ. Μωρ. σ. 4.

**Ἀράκυνθος** κατὰ τὸν Στράβωνα ὁ Ἀράκυνθος ὑφούτο ὑπεράνω τῆς Νέας Πλευρώνας ἀφ' ἑνὸς μέρους καὶ τῆς Λυσιμαχίας ἀφ' ἑτέρου<sup>71</sup>. Διονύσιος δὲ ὁ περιηγητὴς ἐκ φράζεται περὶ τοῦ Ἀρακύνθου ὡς ἐφεξῆς:

Τῆς δ' ὕπερ (τῆς Δωδώνης) ἐς νότον εἴσιν, ὑπὸ σκοπιῇν Ἀρακύνθου.  
Ἄνδρῶν Αἰτωλῶν πεδίον μέγα τοῦ διὰ μέσσου.  
Σύρεται ὀλκὸν ἄγων Ἀχελώϊος ἀργυροδίνης<sup>72</sup>.

καὶ ὁ Εὐστάθιος σημειοῖ ὅτι ὁ Ἀράκυνθος ἦν ὄρος τῆς Αἰτωλίας, Αἰτωλικὸν ὄρος ὁ Ἀράκυνθος<sup>73</sup>. ὡσαύτως καὶ ὁ Σολῖνος τίθησι τὸν Ἀράκυνθον ἐν τῇ Αἰτωλίᾳ<sup>74</sup>, ὡς ἐπίσης καὶ ὁ Μαρτιανὸς Καπέλλας<sup>75</sup> μόνος δὲ ὁ Πλίνιος κατατάττει αὐτὴν ἐν τῇ Ἀκαρνανίᾳ, ἐννοῶν, ὡς φαίνεται, τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀγηςιλάου, ὅτε ἴσχυον τοσοῦτον οἱ Ἀκαρνανεῖς, ὥστε ὑπέκειτο αὐτοῖς ἅπαντα σχεδὸν ἡ μεσημβρινὴ Αἰτωλία μέχρι τῆς Καλυδῶνος<sup>76</sup>.

\* Ὁ Ἀράκυνθος καλεῖται κοινῶς Ζυγὸς· πυργούμενον τὸ ὄρος τοῦτο λίαν ἀποτόμως καθ' ὁλόκληρον τὴν παραλίαν τοῦ κόλπου τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ μέχρι τῆς δεξιᾶς ὄχθης τοῦ Εὐήνου, ἐκτείνεται κατ' ἄρκτον μέχρι τῶν λιμνῶν τοῦ Βραχορίου καὶ τοῦ Ἀγγελοκάστρου<sup>77</sup>. ὥστε ὁ Ζυγὸς δὲν εἶναι ἐν μόνον ὄρος προβαῖνον κατὰ μῆκος, ἀλλ' ἄθροισμα ὁρέων κατεχόντων πάντων ὁμοῦ τόπον πλεον ἢ ὁκτὼ τετραγωνικῶν μιλίων<sup>78</sup>. Τῶν ἐκ τοῦ ὄρους τούτου πηγαζόντων ῥυάκων οἱ μὲν εἰσβάλλουσιν εἰς τὰς λίμνας τοῦ Ἀγγελοκάστρου καὶ τοῦ Βραχορίου, οἱ δὲ εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀνατολικοῦ ἢ εἰς τὸν Φίδαριν (Εὐήνον). - Ἐπὶ τινος τῶν ὑψηλοτέρων κορυφῶν τοῦ Ζυγοῦ κεῖται ἐκκλησία μικρὰ τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ.

**Κούριον**, ὑπέρεκεται τῆς παλαιᾶς Πλευρώνας. Κατὰ τίνες ἀπὸ τοῦ Κουρίου ὄρους ἔλαβον τὸ ὄνομα οἱ Κουρήτες<sup>79</sup>. Τὸ Κούριον εἶναι κλάδος τοῦ Ἀρακύνθου.

**Μύηνον** τὸ πρότερον Ἄλφιον καλούμενον, μετονομασθὲν δὲ οὕτως ἐξ αἰτίας τοιαύτης : Μύηνος ὁ Τελέστορος καὶ Ἀλφισιβοίας ἐρώμενος ὑπὸ τῆς μητρειᾶς, καὶ μὴ θέλων νᾶ μιάνῃ τὴν κοίτην τοῦ πατρὸς, ἀνεχώρησεν εἰς τὸ ὄρος Ἄλφιον διωκόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ πατρὸς, κατεκρήμνισεν ἑαυτὸν, καὶ τὸ ὄρος ἀπ' αὐτοῦ μετωνομάσθη ἀντὶ Ἀλφίου Μύηνον. Τὸ Μύηνον παράκειται τῷ ποταμῷ Εὐήνω<sup>80</sup>.

71 Στράβ. β. 10, σ. 460.

72 Διονυσ. Περιηγ. ζ. 431 κξ.

73 Εὐστάθ. εἰς Διονυσ. Περιηγ. ζ. 431.

74 Σολίν. β. 7, κ. 22.

75 Μαρτ. Καπέλλ. β. 6, κ. 210.

76 Βερκίλιος παρὰ Στφ. Βυζ. εἰς λ. Ἀράκυνθος.

77 Πουκεβίλ Περιηγ. Τ. 3, σ. 165, 187 - Κρούσ. Τ. 3, κ. 9, σ. 203.

78 Κρούσ. αὐτ.

79 Στράβ. β. 10, σ. 465.

80 Πλούταρχ. π. ποτ. εἰς λ. Λυκόρμας.

## ΠΟΤΑΜΟΙ.

Εὐῆνος, ποταμὸς μέσου μεγέθους, ἀλλ' ὁ μέγιστος τῆς Αἰτωλίας· ἐπήγαξε κατὰ τὸ βορρ-ἀνατολικὸν τῆς χώρας ἐκ τῶν Βωϊαίων τῶν ἐν Ὀφιεῦσιν, Αἰτωλικῷ ἔθνους· ἔρρει δὲ οὐ διὰ τῆς Κουρητικῆς κατ' ἀρχάς, ἣ ἦν ἡ αὐτὴ τῇ Πλευρωνίᾳ, ἀλλὰ διὰ τῆς πρὸς ἀνατολὰς μᾶλλον παρὰ τὴν Χαλκίδα καὶ Καλυδῶνα· εἶτα ἀνακάμπτων ἐπὶ τὰ πεδία τῆς παλαιᾶς Πλευρῶνος, καὶ τρεπόμενος πρὸς δυσμάς, ἐπέστρεψε πρὸς μεσημβρίαν, καὶ ἐξέδιδεν εἰς τὴν θάλασσαν<sup>81</sup> ἐν ἀποστάσει ὅσον ἑκατὸν εἴκοσι σταδίων ἀπὸ τοῦ Ἀντιρρίου<sup>82</sup>. Τὸ ἀρχαιότερον αὐτοῦ ὄνομα ἦν Λυκόρμας· μετωνομάσθη δὲ Εὐῆνος ἀπὸ Εὐήνου υἱοῦ τῆς Δημονίκης· ἦν δὲ αὕτη θυγάτηρ, ὥς καὶ ὁ Πορθάων υἱὸς Ἀγήνορος τοῦ Πλευρῶνος καὶ ἐπικάστης τῆς Καλυδῶνος<sup>83</sup>. Ἐλέγετο δὲ ὅτι ὁ Νέσσος, ὃς ἦν διωρισμένος ἐνταῦθα πορθμεὺς ἐφονευθε ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, διότι πορθμεύων τὴν Δηϊάνειραν, ἐπεχείρησε νὰ τὴν βιάσῃ<sup>84</sup>, καὶ ὁ φόνος οὗτος τοῦ Νέσσου ἐφαίνετο εἰς Ἀμύκλας ἐπειργασμένος ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος<sup>85</sup>. Κατὰ τινες ὁ Νέσσος πορθμεύων ἐπὶ τῷ Εὐήνῳ, ἐτρώθη μὲν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους, δὲν ἀπέθανε δὲ παρευθύς, ἀλλ' ἐξέφυγεν εἰς τὴν Ἑσπερίαν Λοκρίδα· ὥς δὲ ἀπέθανεν ἐκεῖ, σαπεῖς ἄταφος, μετέδωκεν εἰς τὸν ἀέρα δυσώδη ὀσμὴν, ἐξ ἧς καὶ οἱ κάτοικοι ὠνομάσθησαν Ὀζόλαι<sup>86</sup>. Ὁ Ὀβίδιος ἐκφράζει τὸ ὀξυρῶρον τοῦ Εὐήνου κάττωθεν τοῦ ὄρους<sup>87</sup> τοῦ καθιστῶντος τὸ μεταξὺ τῶν δύο ὁρέων Οἴτης καὶ Κόρακος ἄμμα.

\* Εὐῆνος, κοιν. Φίδαρις.

81 Στράβ. β. 10, σ. 451.

82 Αὐτ. σ. 460.

83 Ἀπολλοδ. β. 1, x. 7. §. 7, 8.

84 Στράβ. β. 10, σ. 451.

85 Πaus. Λακ. x. 18.

86 Πaus. Φωκ. x. 38.

87 Ὀβιδ. Μεταμορφ. 9, 104. Venerat Eveni rapidas jove natas ad undas.



## ΛΙΜΝΑΙ.

**Τριχωνίς**, λίμνη μεγάλη κατὰ τὸ νοτ-ἀνατολικὸν τῆς Ἀκαρνανικῆς πόλεως Στράτου καὶ πρὸς δυσμὰς οὐ πόρρω τῆς πόλεως Θέρμου, κειμένη κατὰ τὰς πρὸς τὸ βορ-ἀνατολικὸν ὑπωρείας τοῦ ὄρους Ἀρακύνθου καὶ περικυκλουμένη ὑπὸ τραχέων καὶ δρυμωδῶν λόφων καὶ στενωπῶν κρημνωδῶν καὶ δυσδιαβάτων<sup>88</sup>. Ὀνομάσθη ἀπὸ τῆς κατὰ μεσημβρίαν αὐτῆς κειμένης πόλεως Τριχωνίου<sup>89</sup>. Κατὰ τὴν πρὸς τὸ νοτ-ἀνατολικὸν ὄχθην αὐτῆς ἦν ἡ πόλις Παμφεία, κατὰ δὲ τὴν πρὸς δυσμὰς τὰ Μέταπα. Τὰ ὕδατα αὐτῆς ἐκρέοντα πρὸς δυσμὰς εἰς ἕλος διατεμνόμενον διὰ πολλῶν διωρύγων, ἐξέδιδον εἰς τὴν λίμνην Λυσιμαχίαν, καὶ ἐκεῖθεν διὰ δύο ὀχετῶν εἰς τὸν Ἀχελῷον.

\* Λίμνη τοῦ Βραχορίου.

**Λυσιμαχία** ἀρχαιότερον καλουμένη Ὑδρα<sup>90</sup>, κειμένη δὲ μικρὸν ἀπὸ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀχελῷου, καὶ πρὸς δυσμὰς τῆς Τριχωνίδος λίμνης, κατὰ τὰς πρὸς ἄρκτον ὑπωρείας τοῦ ὄρους Ἀρακύνθου. Πρὸς τῇ δυτικῇ αὐτῆς ὄχθῃ ἦν ἡ ὁμώνυμος πόλις Λυσιμαχία<sup>91</sup>.

\* Λίμνη τοῦ Ἀγγελοκάστρου.

**Κυνία**, κατὰ τὸ νοτιώτατον πρὸς τὴν θάλασσαν, μεταξὺ τῶν ποταμῶν Ἀχελῷου καὶ Εὐήνου, καὶ μεταξὺ δύο ἄλλων λιμνῶν Μελίτης καὶ Οὐρίας, τῆς μὲν πρώτης κειμένης πρὸς τὸ βορ-δυτικόν, τῆς δὲ δευτέρας πρὸς τὸ νοτ-ἀνατολικόν τῆς Κυνίας. Ἡ Κυνία εἶναι διπλασία τῆς Μελίτης καὶ κατὰ μῆκος καὶ κατὰ πλάτος· καὶ τὸ μὲν μῆκος αὐτῆς λογίζεται 60 σταδίων, τὸ δὲ πλάτος 40· καὶ ἡ μὲν ἐκδίδωσιν εἰς τὴν θάλασσαν, αἱ δὲ ἕτεραι δύο ὑπέρκεινται ὅσον ἡμιστάδιον<sup>92</sup>.

\* Ἡ λίμνη Κυνία εἶναι ὁ ἤδη κοινῶς λεγόμενος κόλπος τοῦ Ἀνατολικοῦ<sup>93</sup> ἐν τῇ λίμνῃ ταύτῃ ὑπάρχει νησίς χθαμαλὴ καὶ ἐπ' αὐτῆς κατὰ τὰς ὄχθας τῆς λιμνοθαλάσσης εἶναι ὠκοδομημένον πολίδριον Ἀνατολικὸν ἢ ὀρθότερον Αἰτωλικὸν καλούμενον καὶ ἀπέχον τοῦ Μεσολογγίου ὅσον ἑπτὰ μίλια Β. Δ. εἶναι δὲ ὡς ἐκ τῆς ἐν μέσῳ ὕδατος καὶ μαλακοῦ πηλοῦ θέσεως αὐτοῦ ἀπρόσιτον τὸ Ἀνατολικὸν δι' ἄλλου τινὸς τρόπου εἰμὴ μόνον διὰ σκαφῶν πλατυπυθμένων. Κατὰ τὸ τρίτον ἔτος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος 1823, ὅτε ὁ ὀθωμανικὸς στόλος ἀπέκλεισε τὸ Μεσολόγγιον, συναπέκλεισε καὶ τὸ Ἀνατολικόν, ἐπ' ἐλπίδι ὅτι κυριευομένου τοῦ Ἀνατολικοῦ, θὰ κυριευθῶσι καὶ πᾶσαι αἱ λιμνοθάλασσαι. Τὸ Ἀνατολικὸν περιεῖχε κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν 500 ἄνδρας μαχητὰς, καὶ τρεῖς τοσαῦτα ἄχρηστα στόματα, γυναῖκας καὶ παῖδας· ὑπῆρχε δὲ περὶ αὐτὸ ὀχύρωμα, καὶ ἐπ' αὐτοῦ παλαιὰ τινὰ σιδηρὰ τηλεβόλα· τοῦ ὀχυρώματος ἐπιτηρητὴς ἦν Ἑλλήν τις μηχανικὸς Μιχαήλ Κοκκίνης καλούμενος, ἐπὶ δὲ τῆς οἰκονομίας τῶν τηλεβόλων ἦν ὁ Ἀγγλος πυροβολιστὴς Μαρτίνος, ὅς τις καὶ καλῶς ὑπηρέτησεν· ὅπερ δὲ ὁ λαὸς εἶχε λόγον νὰ φοβῇται μάλιστα ἦν ἡ δίψα, διότι αἱ δεξαμεναὶ ἦσαν διεφθαρμέναι, καὶ οὐδεμία βρύσις ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς νησίδος, ἥτις μέχρι τότε προσεπορίζετο νεαρὸν ὕδωρ κομιζόμενον ἀπὸ τῆς στερεᾶς διὰ τῶν λεγομένων

88 Πολύβ. β. 5, κ. 7, 8.

89 Ἰδ. Τριχώνιον πόλις.

90 Στράβ. β. 10, σ. 460.

91 Αὐτ.

92 Αὐτ. σ. 459.

93 Κρούς. Τ. 3, κ. 11, σ. 213.

μονοξύλων· τοῦτο γνωρίζοντες οἱ ὀθωμανοί, ἤλπιζον ὅτι θὰ βιασθῇ ἡ νησίς νὰ παραδοθῇ ὅσον οὐπώ. Ἦρξαντο δὲ τὴν πολιορκίαν κατὰ τὴν 7 τοῦ Ὀκτωβρίου καὶ κατασκευάσαντες σταθμούς τηλεβόλων καὶ ὄλμων, προσέβαλλον τὴν πολίχνην· ἀλλ' αἰφνης βόμβρα ἐκπυρσοκροτηθεῖσα κατέπεσε κατὰ τύχην εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῶν Ταξιαρχῶν, καὶ καταβρήξασα τὸ ἔδαφος, ἀνέδειξε πηγὴν ὕδατος ἀναβλύζοντος κάτωθεν καὶ οὕτως ἐθεραπεύθη ἡ κατεπείγουσα ἀνάγκη τῶν κατοίκων, οἱ ἦσαν μέχρι τοῦδε βεβιασμένοι νὰ πίνωσιν ἐκ τοῦ ὕδατος τῆς λιμνοθαλάσσης· ἤδη δὲ ἐνεπλήσθησαν ἐνθουσιασμοῦ, θεωρήσαντες τὸ συμβᾶν τοῦτο ὡς ἐνδείξιν τῆς θείας ἀντιλήψεως, καὶ ἐμψυχωθέντες καὶ ὑπερφρονήσαντες, ἀνταπεκρίνοντο ἤδη δραστηρίως εἰς τὸ πῦρ τοῦ ἐχθροῦ, καὶ ἅπας ὁ λαὸς ἐπεχείρησεν ἀμέσως τὴν ἐπισκευὴν τῶν ἀσθενῶν καὶ εὐκαταβλήτων τειχῶν καὶ προμαχῶνων αὐτῶν. ἐν ᾧ αἱ ἐργασίαι ἐξηκολουθοῦντο τοιουτοτρόπως ὑπὲρ τὸν μῆνα, οἱ Ὀθωμανοὶ ἐρρίψαν 2.000 ἐξαδακτύλους βόμβας, ὧν τὸ μόνον ἀποτέλεσμα ἦν νὰ ἀνατρέψωσι καλύβας τινάς, καὶ νὰ φονεύσωσιν ὅσον δεκαπέντε ἀνθρώπους. Ἡ ὥρα τοῦ ἔτους ἦν ἐν τούτοις προχωρημένη, καὶ ὁ χειμὼν προοιμιάσας δι' ὄμβρων καὶ θυελλῶν, κατέκλυσε τὸ στρατόπεδον αὐτῶν, καὶ ἔσπειρε σπόρους ἐπιδημικῆς νόσου, ἀφ' ἑτέρου δὲ μέρους καὶ οἱ Ἕλληνες δὲν ἔπαυον τοῦ νὰ τοὺς ἐνοχλῶσι καὶ νὰ διακόπτωσι τὰς συγκοινωνίας των. Τῇ 23 Ὀκτωβρίου ὁ πυροβολισμὸς τῶν Ὀθωμανῶν ἡμβλύνθη καὶ πάλιν· τῇ 29 τρία τηλεβόλα πεμπόμενα ἐκ Λιβόρνου παρὰ τοῦ μητροπολίτου Ἀρτης Ἰγνατίου ἔφθασαν εἰς Ἀνατολικόν· καὶ τῇ 31 μίστικον Μανιατικὸν ιδιόκτητον τοῦ Πετρό-Βεῆ ἀψηφῆσαν τὸν ὀθωμανικὸν ἀποκλεισμόν, ἐκόμισεν ἐκ Κλαρέντσης (Κυλλήνης) σίτον καὶ μόλυβδον· τότε οἱ σατράπαι ἔπεμψαν σημαίαν ἀναχωχῆς, προτείνοντες παράδοσιν ἐπὶ ὁμολογίᾳ, ὅπερ ἀπερρίφθη διὰ μιᾶς ὑπὸ τῶν πολιορκουμένων. ὅθεν βλέποντες ὅτι ἄνευ ἐφόδου οὐδὲν δύνανται νὰ ἐλπίσωσιν, ἐδόθησαν εἰς κατασκευὴν σχεδιῶν καὶ τῇ 9 ἀνενέωσαν τὸν πυροβολισμὸν μετὰ μεγάλης ὀρμῆς, ἀλλὰ τῇ 12 τὸν ἐμετρίασαν πάλιν. ἐπειδὴ δὲ ἀφ' ἐνὸς τοῦ ἐκ τῆς ἐπιδημίας θανάτου αὐξάνοντος, καὶ ἀφ' ἑτέρου τῶν ἵπποτροφῶν καὶ τῶν πολεμεφοδίων ἐλλειπόντων ὁσημέραι, οὐδεμία πιθανὴ ἐλπίς ἔμενε περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐπιχειρήσεως, ἐκ τῶν τηλεβόλων αὐτῶν τὰ μὲν ἐνέθεσαν εἰς τὰ πλοῖα, τὰ δὲ ἔθαψαν ὑποκάτω τῆς γῆς, μεταχειρισθέντες τὸ ἐξῆς περίεργον στρατήγημα: Ἐφ' ἐκάστου αὐτῶν ἔθεσαν λίθον λευκὸν ὡς τοὺς τιθεμένους συνήθως ἐπὶ τῶν Ὀθωμανικῶν τάφων, ἐξ ὧν ἀπατηθέντες οἱ Ἕλληνες, ἀφῆκαν αὐτὰ ἀνέπαφα, ἕως ὅτου ὁ Ρεσίτ πασᾶς ἀνέσκαψεν αὐτὰ κατὰ τὸ ἔτος 1823. Πράξαντες δὲ ταῦτα, ἐνέπρησαν τὰς σκάφας αὐτῶν, ἔφθειραν τὰ δάση τῶν ἐλαίων, ἔλυσαν τὴν πολιορκίαν καὶ τῇ 18 ἀνεχώρησαν πρὸς τὴν ἡπειρον, καταλιπόντες εἰς τοὺς Ἕλληνας ποσότητες σίτου καὶ πολεμεφοδίων· ὁ δὲ Μουσταφᾶ πασᾶς ἀφῆκεν ἔγγραφον ἐπιστολὴν δι' ἧς ὑπέσχετο δευτέραν ἐπίσκεψιν κατὰ τὸν Μάϊον. Εἰς τὸ Ἀνατολικὸν ὑπάρχει ὑποτελωνεῖον, εἰς δὲ τὸ Βασιλάδι φυλακεῖον τελωνειακόν.

**Μελίτη**, ἡ καὶ λίμνη τῶν Οἰνειάδων λεγομένη καὶ κειμένη μεταξὺ τῶν ποταμῶν Ἀχελώου καὶ Εὐήνου ἐν ἀποστάσει ἡμίσεως σταδίου ἀπὸ τῆς θαλάσσης πρὸς δυσμὰς τῆς λίμνης Κυνίας· τὸ μῆκος αὐτῆς ἐλογίζετο 30 σταδίων, τὸ δὲ πλάτος 20<sup>94</sup>.

**Οὐρία**, ἐλάσσων τῶν ἄλλων δύο, Μελίτης καὶ Κυνίας καὶ ἀπέχουσα ὅσον ἡμιστάδιον τῆς θαλάσσης κατ' ἀνατολὰς τῆς Κυνίας καὶ κατὰ δυσμὰς τῶν ἐκβολῶν τοῦ Εὐήνου<sup>95</sup>.

94 Στράβ. β. 10, σ. 459.

95 Στράβ. αὐτ.

\* Παρὰ τὴν ἀνατολικὴν ὄχθην τῆς λίμνης ταύτης καὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ ποτ. Φιδαρίου, παρὰ τὸ πέρας πεδίου - τελματώδους ὀριζομένου ὑπὸ τῶν ὑψηλῶν λόφων τοῦ ὄρους Ζυγοῦ (Αρακύνθου), κεῖται τὸ Μεσολόγγιον, κωμόπολις νεωτέρας κατασκευῆς, φυλαττομένη κατὰ τὸ πρὸς τὴν θάλασσαν μέρος ὑπὸ ῥιχῶν λιμνοθαλασσῶν ἐκτεινομένων ἐπὶ δέκα περίπου μίλια κατὰ τὸ μῆκος τοῦ αἰγιαλοῦ καὶ πέντε κατὰ πλάτος καὶ πλὴν ὀλιγωτάτων τινῶν ἐλικοειδῶν διωρύγων, ἀδισπλεύστων εἰς πλοῖα ἄλλα πλὴν τῶν μονοξύλων τῶν κατοίκων οἱ προσεπορίζοντο οὐ μόνον τὰ ἀναγκαῖα, ἀλλὰ καὶ πλοῦτον μάλιστα ἐκ τοῦ προϊόντος τῆς πλουσιοπαρόχου αὐτῶν ἀλιείας. Ἡ κωμόπολις αὕτη εἶχε τεῖχος πλίνθινον, καὶ κατοίκους ὀλίγους πρὶν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, τοὺς πλείστους ἀλιεῖς. Ἐν ἀποστάσει πέντε μιλίων κάτωθεν τοῦ Μεσολογγίου ὑπάρχει φρούριον μικρὸν Βασιλάδι καλούμενον, καὶ κείμενον ἐπὶ νησίδος κατὰ τὸ. στόμα τῆς κυρίας μεταξὺ τῆς λιμνοθαλάσσης διώρυγος, ἐπὶ δὲ ἄλλης νησίδας κατὰ τὸ βορ-δυτικὸν τοῦ Μεσολογγίου κεῖται τὸ Ἀνατολικὸν ἢ Αἰτωλικὸν ἐν τῇ ἀπ' αὐτοῦ κόλπος τοῦ Ἀνατολικοῦ καλουμένη λίμνη, τῇ πάλαι Κυνία<sup>96</sup>. Κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος 1822, ὁ ἀρχιστράτηγος τοῦ Σουλτάνου Ὁμέρ - Βρυώνης ἐκστρατεύσας μετὰ 10-12.000 τῶν πλείστων Ἀλβανῶν, καὶ μετὰ πυροβολικοῦ καὶ ἱππικοῦ ὑπὸ τὸν Ρεσίτ πασᾶν, διέβη τὰ ἀφύλακτα στενὰ τοῦ Μακρυνόρους, διεπόρθμευσε τὸν Ἀσπροπόταμον (Ἀχελῶν) καὶ ἐκινήθη δρομαίως κατὰ τοῦ Μεσολογγίου, ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Καπετάνου τοῦ Ξηρομέρου (Ἀχαρνανίας) Γεωργίου Βαρνακιώτου ὃς πρὸ ὀλίγου ἀποστάς, ἠνώθη μετὰ τῶν ὀθωμανῶν, ἐλκύσας πρὸς τὸ μέρος αὐτοῦ καὶ τινὰς τῶν ἄρματωλῶν. ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος ὃς εὕρισκετο τότε εἰς τὸ Ἀνατολικὸν, φεύγων τὴν ὁρμὴν τῶν ὀθωμανῶν, ἐρρίφθη μεθ' ἡρωϊκῆς ἀποφάσεως ἐντὸς τοῦ Μεσολογγίου τῇ 15 τοῦ Ὀκτωβρίου: ἦν δὲ τοσοῦτον ὁρμητικὴ ἡ πορεία τῶν ὀθωμανῶν, ὥστε ὁ Μάρκος Βότσαρης φεύγων καὶ οὗτος ἀπὸ τοῦ Ἀνατολικοῦ, καὶ εὗρεθείς μεταξὺ τῶν Ἀλβανῶν Γκεγκῶν καὶ τοῦ ἱππικοῦ, μόλις κατῴρθωσε νὰ φθάσῃ τὸ Μεσολόγγιον, ἀποβαλὼν τριάκοντα τῶν ἑαυτοῦ. Φαινόμενον ἀπελπιστικώτατον παρίστα κατὰ πρώτην προσβολὴν ἢ ἀπόφασις τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ τοῦ νὰ ὑποστῶσι πολιορκίαν ἐντὸς μικρᾶς πόλεως ὠκοδομημένης ἐπὶ τελματώδους καὶ ἀλιτενοῦς ὄχθης φυλαττομένης μόνον ὑπὸ τάφρου ἡμιτελοῦς, ἐπτὰ ποδῶν τὸ πλάτος καὶ πέντε τὸ βάθος, καὶ ὑπὸ τείχους ἐκ λίθων καὶ χώματος τεσσάρων ποδῶν τὸ ὕψος καὶ δύο καὶ ἡμίσεως τὸ πάχος· οἱ Ἕλληνες εἶχον τότε κατ' ἀρχὰς μόνον 380 στρατιῶτας, τὸ δὲ πυροβολικὸν αὐτῶν συνίστατο εἰς δέκα τέσσαρα παλαιὰ σιδηρὰ τηλεβόλα μετὰ πυρίτιδος ὅσον διὰ ἓνα μῆνα, αἱ δὲ ἀποθῆκαι ἦσαν ἀνάμεστοι ἀραβοσίτου. Οἱ ὀθωμανοὶ ἐφάνησαν κατὰ πρῶτον τῇ 25 Ὀκτωβρίου, καὶ τὴν ἐπιοῦσαν ἐστρατοπέδευσαν κατέναντι τοῦ Μεσολογγίου, καὶ πρὸς τέλειον ἀποκλεισμὸν ὁ Γιουσοῦφ πασᾶς ἀπέστειλεν ἐκ Ναυπάκτου δύο βρίκια καὶ μίαν πολεμικὴν σκούναν ἵνα περιπλέωσιν ἔμπροσθεν τοῦ φρουρίου Βασιλαδίου. Ἡ φρουρὰ τῶν Ἑλλήνων διευθύνετο ὑπὸ ἀξιωματικῶν Εὐρωπαίων, ὡς τοῦ κόμητος Νορμάν, τοῦ Βουτιέρου καὶ ἄλλων· προσετέθη δὲ καὶ τις ἀριθμὸς στρατιωτῶν ἐλθόντων ἐξ Ἀνατολικοῦ, καὶ στολίσκος Ὑδραϊκός συγκείμενος ἐξ ἐπτὰ πλοίων ἠγκυροβόλησε τῇ 9 Νοεμβρίου παρὰ τὸ Βασιλάδι· ὥστε ἡ θαλασσοπλοῖα ἦν ἤδη ἐλευθέρα, καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας πλοῖον ἐκ Λιβόρνου φέρον πολεμεφόδια ἔφθασεν εἰς Μεσολόγγιον· ἐπειδὴ δὲ τὰ ὕδραϊκά πλοῖα δὲν περιεῖχον μαχητὰς, τέσσαρα ἐξ αὐτῶν ἀπέπλευσαν τῇ 11 διὰ τὴν Κλαρέντσαν, καὶ ἐκεῖθεν ἐπανῆλθον ἐν τάχει φέροντα 600 στρατιῶτας ὑπὸ τὸν Πετρό-Βέην· ἦλθε δὲ ἐγκαίρως καὶ ὁ Θεόδωρος Γρίβας, ἀνδρεῖος μαχητῆς, ἐκ τοῦ στρατεύματος τοῦ Πετρό-Βέη μετὰ 250 στρατιωτῶν.

96 Ἰδ. Κυνία λίμνη.



Ἐκτὸς δὲ τούτων καὶ ἄλλα νέα σώματα στρατιωτικά ἐλθόντα τὰ μὲν ἐκ Πελοποννήσου ὑπὸ τὸν Ἀνδρέαν Λόντον, τὰ δὲ ἐκ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ὑπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς Τσόγκαν, Μακρῆν καὶ Βλαχόπουλον εἰσῆλθον διὰ θαλάσσης εἰς Μεσολόγγιον, ὥστε ἡ φρουρὰ συνεποσώθη εἰς 2.000-3.000 ἀνθρώπων. ἐν τούτοις ὁ στρατηγὸς Νορμὰν ὃς ὑπηρετήσας ἀξίως εἰς τὰς μεγάλας κατὰ ξηρὰν μάχας, εἶχεν ἐφελκύσῃ τὴν ὑπόληψιν τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν ἀγάπην τῶν φιλελλήνων ἀπεβίωσε κατὰ ταύτας τὰς κρισίμους στιγμὰς ἐκ πυρετοῦ καὶ ἐτάφη πλησίον τοῦ Κυριακούλη Μαυρομιχάλη ὁ δὲ Ὁμὲρ Βριόνης ὃς ἐπὶ τῆς κεφαλῆς 10.000 ἀνθρώπων, τοῦ ἄνθους τῶν Ἀλβανῶν, τρεῖς ἐβδομάδας ἐκάθητο ἀπράγμων θεατῆς κατέναντι τείχους πλινθίνου φυλαττομένου.

Ὑπὸ μόνον ὀλίγων ἀνθρώπων, συνησθάνθη ἤδη ὅτι πᾶσαι αἱ ἐλπίδες αὐτοῦ ἠφανίζοντο φρουδαι, καὶ κατὰ τοσοῦτο μᾶλλον καθ' ὅσον καὶ τὰ στοιχεῖα ἠγέρθησαν κατ' αὐτοῦ. Χείμαρρος ὑετοῦ κατακλύσαντες τὰ τελματώδη πεδία ἐφ' ὧν ἦν κατεσκηνωμένος ἐπέφερον πυρετοὺς εἰς τὸν στρατὸν αὐτοῦ καὶ τὸν ἐβίασαν νὰ ἐκτείνῃ τὰς φάλαγγάς του, ὡς καὶ ὁ Ρεσίτ πασᾶς μετέβη μετὰ τῶν ἀσθενῶν καὶ τοῦ ἵππικοῦ εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Εὐήνου, ζητῶν θέσιν ἥττον ὑγρὰν καὶ ἀέρα καθαρώτερον. Δυσανασχετήσας δὲ ὁ Ὁμὲρ πασᾶς μέχρι μανίας πρὸς τὰ τοσαῦτα ἀντίξοα, προέθετο τέλος τὴν βραδεῖαν καὶ βιαίαν ἀπόφασιν τοῦ νὰ κυριεύσῃ τὸ Μεσολόγγιον ἐξ ἐφόδου, καὶ προσδιώρισεν ἐποχὴν τὴν νύκτα τῆς 24 Δεκεμβρίου, παραμονὴν τῶν Χριστουγεννῶν, ἐλπίσας ὅτι οἱ πολιορκούμενοι καταγινόμενοι εἰς τὰς φροντίδας τῆς τελετῆς, θὰ ληφθῶσιν ἐξ ἀπροόπτου· ἀλλ' ὁ σκοπὸς διεκοινώθη παρά τινος ἀλιέως καὶ ὁ ἀρχιερεὺς Ἄρτης συνεχώρησε τὴν παράλειψιν τῶν καθηκόντων τῆς ἐορτῆς. Κατὰ τὴν πέμπτην ὥραν πρὸς τὴν πρωΐαν τῆς 25 γενικὴ ἐκπυρσοκρότησις ἐκ τῶν ὀθωμανικῶν τηλεβολοστασίων ἀνήγγειλε τὴν στιγμὴν τῆς προσβολῆς, καὶ ἐν τῷ ᾧμα πῦρ βαρὺ τηλεβόλων καὶ πυροβόλων ἤρξατο ἐξ ἐκατέρων τῶν μερῶν φάλαγξ 800 Ἀλβανῶν φερόντων δέματα καὶ κλίμακας ὑπεσύρθησαν ἀφανῶς εἰς τὴν τάφρον προσβοηθούμενοι ὑφ' ἐτέρων 2.000.

Οἱ πρῶτοι ἀναβάντες εἰς τὴν ἔφοδον ἐπέδειξαν μεγάλην ἀνδρείαν ἐξ ἧς ὁμως οὐδόλως ὠφελήθησαν· ὀλιγώτατοι ἔφθανον εἰς τὸ ἄκρον τοῦ τείχους, καὶ οἱ Ἕλληνες μαχόμενοι ἡρωϊκῶς καὶ πυροβολοῦντες ἀκαταπαύστως, ἐβίαζον αὐτοὺς ν' ἀποσύρωνται. 500 - 600 Ἀλβανοὶ ἀπώλοντο, οἱ πλεῖστοι φονευθέντες, ὀλιγώτατοι δὲ αὐτῶν μόνον πληγωθέντες· ἐκ δὲ τῶν Ἑλλήνων μόνον ἕξ ἐφονεύθησαν· κατὰ δὲ τὴν μαρτυρίαν φιλοθωμανωτάτου τινὸς εὐρεθέντος οὐ μακρὰν τῆς πράξεως ὁ ἀριθμὸς τῶν φονευθέντων καὶ πληγωθέντων Ἑλλήνων δὲν ὑπερέβη τοὺς ἐβδομήκοντα.

Ὁ Ὁμὲρ Βρυώνης ἀφ' οὗ παρέμεινεν ἔτι μίαν ἐβδομάδα κατέναντι τοῦ Μεσολογγίου, ἐμβάλων πῦρ εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ τῇ 31 Δεκεμβρίου, ἀνεχώρησε, καταλιπὼν ὡς φυγὰς τοὺς οὖς κατὰ πρῶτον ὡς κατακτητῆς ἐπάτησε τόπους. Οἱ Ἕλληνες ἐξελθόντες τὴν ἐπιούσαν εἰς δίωξιν αὐτοῦ, ἀπέκτειναν πολλοὺς πλάνητας, ἐζώγησαν μέρος τῆς ἀποσκευῆς αὐτοῦ, καὶ ἐξώρυξαν ὀκτὼ ὀρειχάλκινα τηλεβόλα, ἓνα ὄλμον καὶ δύο ἄλλα μικρότερα κατορωρυγμένα ὑπὸ τῶν ὀθωμανῶν. Καὶ ταῦτα μὲν ἐγένοντο κατὰ τὸ δευτέρον ἔτος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος.

Κατὰ δὲ τὴν 7 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1821 ἀπεβίωσεν ἐν Μεσολογγίῳ εἰς ἡλικίαν 37 ἐτῶν ὁ Λόρδος Βύρων, εἷς τῶν ἀρίστων ποιητῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ τῶν θερμότερων φιλελλήνων, τῶν μᾶλλον εὐεργετησάντων τὴν Ἑλλάδα διὰ τῶν συμβουλῶν, τῶν ἐμφρόνων ὁδηγιῶν καὶ τῶν γενναίων καὶ πλουσίων χρηματικῶν συνδρομῶν τοῦ· ἡ κηδεῖα του ἐγένετο λαμπρὰ καὶ μεγαλοπρεπὴς κατὰ τὴν ἀξίαν του καὶ καθ' ὅσον αἱ

περιστάσεις επέτρεπον· ἡ καρδιά του ἐτάφη εἰς Μεσολόγγιον, τὸ δὲ σῶμα του κατὰ παραγγελίαν του μετεκομίσθη εἰς τὴν Ἀγγλίαν εἰς τοὺς τάφους τῶν προπατόρων του. Κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1825 ὁ σουλτάνος ἐπιμένων πάντοτε εἰς τὴν κυρίευσιν τοῦ Μεσολογγίου, διώρισεν ἀρχιστράτηγον οὐχὶ πλέον τὸν Ὁμέρ Βρυώνην, ἀλλὰ τὸν μετ' αὐτοῦ προεκστρατεύσαντα Ρεσίτ Μεμχέτ πασᾶν, τὸν ἐπιλεγόμενον Κιουταχὴν, ὡς διοικήσαντα ποτὲ τὴν ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ Κιουτάχيان. ὁ ἀρχιστράτηγος οὗτος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς 20.000 στρατεύματος, δύο ἄλλων τριούρων πασάδων καὶ ἕως δώδεκα μπέηδων ἦλθε καὶ κατεστρατοπέδευσε τῇ 13 Ἰανουαρίου 1825 πρὸ τοῦ Μεσολογγίου, τὸ δὲ στράτευμα τῶν Ἑλλήνων τὸ ἐντὸς τοῦ Μεσολογγίου καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ συνάμα συνεποσοῦτο εἰς 5.000 ἀνδρείων μαχητῶν ὑπὸ τοὺς ἀρχηγούς Ἴσκον, Μακρὴν, Στουρνάρην, Μῆτσον Κοντογιάννην, Λιακάταν, Λάμπρον Βεῖκον καὶ Γεώργιον Κίτσον. τὸ δὲ πυροβολικὸν τοῦ Μεσολογγίου πλὴν τοῦ τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Βασιλαδίου συνίστατο εἰς 48 σιδηρᾶ παντὸς μεγέθους τηλεβόλα, δύο ὄλμοις ὀρειχαλκίνοις καὶ ἕτερα δύο μικρότερα.

Ἀπὸ τῆς ἐλεύσεως τῶν ὀθωμανικῶν στρατευμάτων μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους μεγάλη καὶ ἐπίμονος προσπάθεια κατεβλήθη ἐκ μέρους τῶν ὀθωμανῶν, μέγας ἐπίσης ἡρωϊσμός ἀνεδείχθη ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων οὐ μόνον κατὰ ξηρὰν ἀλλὰ καὶ κατὰ θάλασσαν ὑπὸ τοὺς ἀθανάτους Μιαούλην καὶ Σαχτούρη· πολλοὶ ἀκροβολισμοί, ἀκατάπαυστοι ἐκατέρωθεν πυροβολισμοὶ καὶ ἐκρήξεις ὑπονόμων, καὶ ἀνεγέρσεις καὶ καταδαφίσεις πολιορκητικῶν μηχανῶν, καὶ δύο ἀπόπειραι ἐφόδου ἐγένοντο, ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἀπέβησαν εἰς κλέος τῶν Ἑλλήνων καὶ εἰς καταισχύνην καὶ φθορὰν τῶν ὀθωμανῶν, οἱ ἀπεκρούσθησαν ἀεὶ, ἀπωλέσαντες πλῆθος πολὺ τῶν ἑαυτῶν, καὶ ὁ μέγας προσέτι Ὀθωμανικὸς στόλος ὑπὸ τὸν ἀρχιναύαρχον Χουσερέβ πασᾶν παθὼν καιρίως, ἐφυγεν ἔντρομος καὶ κατησχυμένος εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Καὶ ταῦτα μὲν ἐπράχθησαν κατὰ τὸ ἔτος 1825 ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου μηνὸς μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου, ἕως ὅπου ἡ θάλασσα ἦν ἀνοικτὴ καὶ ἡ κοινωνία ἐλευθέρα, καὶ ὁ Μιαούλης ἐδύνατο νὰ ἐφοδιάζῃ τοὺς πολιορκουμένους διὰ τροφῶν καὶ πολεμεφοδίων καὶ πάντων τῶν λοιπῶν, καὶ ἕως ὅπου ὁ Καραϊσκάκης μετὰ τοῦ Τζαβέλα καὶ τοῦ Τσόγκα προσεβοήθουν ἔξωθεν, ἐνεργοῦντες μέγαν ἀντιπερισπασμόν, φθείροντες καὶ κατακερματίζοντες τὸν ἐχθρόν· ἀλλὰ κατὰ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς τούτου τὰ πάντα μετεβλήθησαν. Ἀφ' ἐνὸς ὁ μέγας Ὀθωμανικὸς στόλος ἐπανῆλθεν ἰσχυρότερος, ἀφ' ἐτέρου ὁ υἱὸς τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ πασᾶ, σατράπου τῆς Αἰγύπτου Ἱμπραήμ πασᾶς, ἀφ' οὗ κατὰ τὴν πορείαν αὐτοῦ ἐπόρθησε πολὺ μέρος τῆς Πελοποννήσου καὶ κυρίως τὴν Ἡλείαν ἔνθα διὰ πυρὸς καὶ μαχαίρας κατερῆμωσε τὸν Πύργον, τὴν Γαστούνην, τὴν Ἀνδραβίδαν καὶ ἄλλα, ἐπιδραμὼν κατὰ τοῦ Μεσολογγίου ἐπὶ κεφαλῆς στρατεύματος 10.000, ὧν αἱ 9.000 ἦσαν τακτικοὶ Ἀραβες, συνηνῶθη μετὰ τοῦ Κιουταχῆ καὶ τοῦ ἀρχιναύαρχου Χουσερέβ πασᾶ, καὶ τότε οἱ τρεῖς συνάμα καταβαλόντες πεισματώδη καὶ ἀνένδοτον προσπάθειαν καὶ ἀποβαλόντες μέρος τοῦ στρατεύματος αὐτῶν, τέλος ἐκυρίευσαν ἐξ ἐφόδου τὸ Βασιλάδι τῇ 26 Φεβρουαρίου 1826, μεθ' ὃ παρεδόθη καὶ τὸ Ἀνατολικὸν τῇ 1 Μαρτίου, καὶ οἱ κάτοικοι ἕως 3.000, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παῖδες ἐπέμφθησαν εἰς Ἄρταν.

Ἄμα μετὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Ἀνατολικοῦ, οἱ Τουρκοαιγύπτιοι ἐπιμένοντες εἰς τὸ σύστημα τοῦ νὰ κυριεύσωσι τὸ ἐν μετὰ τὸ ἄλλο πάντα τὰ ἐκτὸς ὀχυρώματα, ἐπέδραμον κατὰ τῆς Ἀγίας Τριάδος, ἐκκλησίας πυργοειδοῦς κειμένης ἐπὶ τῆς Κλείσοβας, νησίδος ἀπεχούσης 1 1/2 μιλ. ἀπὸ τοῦ Μεσολογγίου Ν. Δ. φρουρουμένης δὲ ὑπὸ 130 Ρουμελιωτῶν καὶ τεσσάρων μικρῶν τηλεβόλων ὑπὸ τὸν Κίτσον Τζαβέλαν.



Κατὰ τὴν πρωΐαν τῆς 25 Μαρτίου αἱ τηλεβολοφόροι σχεδίαι καὶ σκάφαι τοῦ ἐχθροῦ. προσέβαλον τὸν πύργον διὰ βαρέως πυρός· οἱ δὲ ὀθωμανοὶ καὶ Ἀλβανοὶ τοῦ Κιουταχῆ εἰσδύοντες μεθ' ὁρμῆς εἰς τὸ ἔλος καὶ διαβάντες, κατέρρηξαν τὸ ἐξωτερικὸν περιχαράκωμα· ἀλλ' ἐπειδὴ μὴ ἔχοντες κλίμακας, δὲν ἐδύναντο νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὸν πύργον, ἀπεσύρθησαν ἐν ἀταξίᾳ, ὁ δὲ Κιουταχῆς προδραμὼν ἔφιππος, ἵνα ἐμψυχώσῃ τοὺς στρατιώτας του, ἐβλήθη ὑπὸ σφαῖρας πυροβόλου κατὰ τὸν δάκτυλον. Τότε ὁ Ἐμπραῆμ πασᾶς διέταξε τὸν Χουσεῖν μπέην νὰ προχωρήσῃ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς δύο ταγματῶν Αἰγυπτίων καὶ μετὰ πεισμονῆς ἀξιοκατακρίτου ἐπέμεινε μέχρι τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου, κρατῶν αὐτοὺς ἐκτεθειμένους εἰς τὴν σφαγὴν, διότι ἡ φρουρὰ ἀπὸ τῶν ὀπῶν τοῦ πύργου σκοπεύουσα ἐν ἀνέσει, ἐφόνευεν ἀκαταπαύστως τοὺς ταλαιπώρους Ἀφρικανοὺς οἵτινες ἴσταντο ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὕδατος παραδεδομένοι εἰς τὸν θάνατον· τέλος ἀφ' οὗ ὁ Χουσεῖν μπέης καὶ πολλοὶ ἄλλοι τῶν ἐπισήμων ἐφονεύθησαν, ὁ πασᾶς διέταξε τὴν ἀποχώρησιν, καὶ τότε ὁ Τζαβέλας ἐκδραμὼν, ἐζώγησεν ἑπτὰ σκάφας κειμένας ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, καὶ ἤγειρε τρόπαιον συγκείμενον ἐκ χιλίων διακοσίων πυροβόλων καὶ βαγιονετῶν· φονικωτάτη καὶ αἱματωδεστάτη πασῶν τῶν κατὰ τὸ Μεσολόγγιον ἐγένετο αὕτη ἡ μάχη· πλεον ἢ χίλια Ὀθωμανικά καὶ Αἰγυπτιακὰ πτώματα ἔπλεον ἐπὶ τῆς ἐξ αἱμάτων φοινιχθείσης λιμνοθαλάσσης, τριάκοντα πέντε δὲ Ἕλληνες ἔπεσον ἀμυνόμενοι ὑπὲρ τῆς Κλείσοβας, καὶ τοσοῦτοι ἄλλοι ἐτραυματίσθησαν.

Οἱ δὲ εἰς τὸ Μεσολόγγιον ἔγκλειστοι 9.000 πάσης ἡλικίας καὶ πάσης τάξεως ἄνθρωποι φθάσαντες εἰς τὸ ἄκρον τῆς ἀπορίας καὶ κινδυνεύοντες νὰ ἀπολεσθῶσι πάντες μέχρι ἐνὸς ἐκ πείνης, συναπεφάσισαν τὴν τελευταίαν τῆς ἀπελπισίας ἀπόφασιν τοῦ νὰ ἐκδράμωσι πάντες ὁμοθυμαδόν, ὅπερ καὶ ἐτέλεσαν τὴν νύκτα τῆς 10 Ἀπριλίου, διασχίζοντες ξιφῆρεις τὰς ἐχθρικὰς φάλαγγας· τούτων δὲ πολλοὶ μὲν ἀπώλοντο κατὰ τὴν ἐκδρομὴν φονεύοντες καὶ φονευόμενοι, τινὲς δὲ μέιναντες εἰς τὴν πόλιν διὰ γῆρας ἢ ἀσθένειαν καὶ ἄλλοι ἐπανελθόντες ἐκ τινος ἀπάτης, οἱ μὲν ἐσφάγησαν, οἱ δὲ ἐγένοντο παρανάλωμα τοῦ πυρός κατὰ τὴν ἐκρηξιν τῆς μεγάλης πυριτοθήκης μετὰ πλήθους Ὀθωμανῶν, οἱ δὲ ἠχμαλωτίσθησαν, 1.800 δὲ ἐκ τῶν ἐκδραμόντων κατώρθωσαν μετὰ μόχθου μεγάλου νὰ φθάσωσι τὴν ἄκραν τοῦ ὄρους Ζυγοῦ, καὶ ἐκεῖθεν καταβάντες, ἐσώθησαν εἰς Σάλονα· καὶ οὕτως ὑποστὰν ἔτος ὅλον δυσχερεστάτην πολιορκίαν, ἔπεσε τέλος τὸ ἐνδοξὸν Μεσολόγγιον.

Ὅφειλεται δὲ ἡ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον πρὸς τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα ἐχθρικά σμῆνη ἀντίστασις τῆς μικρᾶς ταύτης πόλεως πρῶτον εἰς τὴν ἡρωϊκὴν καρτερίαν τῶν ὑπερμάχων αὐτῆς Ἑλλήνων, δεύτερον εἰς τὴν ἐπιτηδειότητα καὶ τὴν τόλμην δι' ἧς ὁ Ἀνδρέας Μιαούλης διὰ τῆς ἐγκαίρου προμηθείας τῶν πρώτων ἀναγκαίων τρεῖς ὑπεστήριξεν αὐτὴν κινδυνεύουσαν, καὶ τρίτον εἰς τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν Ζακυνθίων, οἱ ἀναλαβόντες αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὑπεράσπισιν, ἐδαπάνησαν ποσότητας χρημάτων πρὸς ζωοτροφίῳ καὶ πολεμεφοδίῳ προμήθευσιν. Κατὰ δὲ τὴν 15 Δεκεμβρίου 1827 ὁ Ἀγγλὸς ναύαρχος Χάστιγξ ἐπελθὼν, προσέβαλεν, ἐπυροβόλησε καὶ ἐκυρίευσεν τὸ Βασιλάδι, καὶ τὴν μὲν φρουρὰν ἀπέλυσεν ἀβλαβῆ, εὔρε δὲ ἐν αὐτῷ δώδεκα τηλεβόλα ὧν τὸ ἐν ὀρειχάλκινον.

Τὸ Μεσολόγγιον προϊόντος τοῦ χρόνου ἀναλαβὼν βαθμηδὸν ἀπὸ τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ, εἶναι ἤδη κωμόπολις πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας. καὶ τοῦ δήμου. Μεσολογγίου καὶ περιέχει μετὰ τοῦ Αἰτωλικοῦ ὑπὲρ τὰς 8.000 κατοίκων· ἔχει δὲ καὶ ὑγειονομεῖον καὶ πρωτοδικεῖον καὶ σχολεῖον Ἑλληνικὸν ὑπὸ σχολάρχην καὶ διδασκάλους δευτέρας καὶ τρίτης τάξεως καὶ δύο σχολεῖα δημοτικά· ὑπάρχει δὲ καὶ εἰς Αἰτωλικὸν ἕτερον σχολεῖον δημοτικὸν καὶ σταθμὸς ὑγειονομικὸς, καὶ οἰκονομικὴ ἐφορία Γ' τάξεως, καὶ τελωνεῖον, καὶ εἰρηνοδικεῖον, καὶ συμβολαιογραφεῖον, καὶ λιμεναρχεῖον.

[www.pentalofo.gr](http://www.pentalofo.gr)

## ΠΟΛΕΙΣ.

**Πλευρῶν**, πόλις κατὰ τὰ μεσημβρινὰ τῆς ἐπαρχίας. ὁ ὑπὸ τοῦ Σαλμονέως ἐκβληθεὶς τῆς Πισάτιδος Αἰτωλὸς ὁ Ἐνδυμίωνος κατέστησεν ἐν ταύτῃ τῇ ὑπὸ τῶν Κουρήτων οἰκουμένην χώραν τὴν πρώτην Ἑλληνικὴν ἀποικίαν<sup>97</sup>, καὶ ἀπὸ τῶν δύο αὐτοῦ υἱῶν ὠνομάσθησαν αἱ δύο πόλεις, ἡ Πλευρῶν καὶ ἡ Καλυδῶν<sup>98</sup>. διὸ καὶ ἡ χώρα αὕτη ἔκπαλαι ἐκαλεῖτο Αἰολίς<sup>99</sup>. κατεκτῆθη δὲ οὐχὶ ἄνευ συνεχῶν ἀντιστάσεων ἐκ μέρους τῶν Κουρήτων<sup>100</sup>, καὶ ἐκ τούτου βιασθεῖσαι αἱ δύο εἰρημέναι πόλεις, ἔκτισαν δυνατὰ ὀχυρώματα καὶ πύργους<sup>101</sup>. Ὑπῆρξαν δὲ δύο Πλευρῶνες, ἡ παλαιὰ καὶ ἡ νέα ἡ παλαιὰ Πλευρῶν ἔκειτο ὑπὸ τὸ Κούριον ὄρος, ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Εὐήνου καὶ τοῦ ὄρους Χαλκίδος ἢ Χαλκείας εὐφώρῳ πεδίῳ<sup>102</sup>, μικρὸν ἀπέχουσα τῆς Καλυδῶνος. ἐν τῇ παλαιᾷ ταύτῃ Πλευρῶνι ἦν ναὸς Ἀθηνᾶς ἁγίος<sup>103</sup> μετὰ παρέλευσιν δὲ χρόνου Δημητρίου τοῦ ἐπικληθέντος - Αἰτωλικοῦ πορθοῦντος τὴν χώραν, οἱ κάτοικοι καταλειπόντες τὴν παλαιάν, συνώκισαν τὴν νεωτέραν Πλευρῶνα παρὰ τὸ ὄρος τὸν Ἀράκυνθον, πλησίον τῆς Ὠλένου<sup>104</sup>. Ἐν Σπάρτῃ ἦν ἡρώον τοῦ Πλευρῶνος ἀφ' οὗ κατήγοντο οἱ υἱοὶ τοῦ Τυνδάρου τὰ πρὸς μητρὸς, διότι, ὥς ὁ Ἄσιος ἐν τοῖς ἔπεσι λέγει, ὁ πατήρ τῆς Λήδας Θέστιος ἦν υἱὸς Ἀγήνορος τοῦ Πλευρῶνος<sup>105</sup>.

Ὅποτε ἡ Ἑλλὰς ὑπέκυψε τῇ Ῥωμαϊκῇ ἐξουσίᾳ, οἱ Πλευρῶνιοι εὐρέθησαν συντελοῦντες εἰς τὸ Ἀχαικόν· θέλοντες δὲ νὰ ἀπαλλαγῶσι τῆς συντελείας ταύτης, ἀπετάθησαν πρὸς τὸν Γάλλον, ἄνδρα ἐκ τῆς βουλῆς τῶν Ῥωμαίων καταπεμφθέντα εἰς Ἑλλάδα ἵνα δικάσῃ τὰς μεταξὺ Ἀργείων καὶ Λακεδαιμονίων περὶ τῆς ἀμφισβητουμένης γῆς διαφορᾶς· ἐπετράπη δὲ τοῖς Πλευρωνίοις ὑπὸ τοῦ Γάλλου νὰ ἀποστείλωσιν ἀφ' ἑαυτῶν ἰδιαιτέραν πρεσβείαν παρὰ τοὺς Ῥωμαίους· ἐπετράπη δὲ αὐτοῖς καὶ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων νὰ ἀποστῶσι τοῦ συνεδρίου τῶν Ἀχαιῶν<sup>106</sup>.

Ἐπὶ τοῦ Στράβωνος ἡ Πλευρῶν ὥς καὶ ἡ Καλυδῶν ἦσαν τεταπεινωμέναι, οὔσαι τὸ πάλαι ἐγκαλλώπισμα τῆς Ἑλλάδος<sup>107</sup>.

Ἡ χώρα τῆς Αἰτωλίας ἔνθα ἦν ἡ παλαιὰ Πλευρῶν ἐκαλεῖτο Πλευρωνία· καὶ Κουρήτις δὲ ἐλέγετο ὥς οἰκουμένη πρότερον ὑπὸ τῶν Κουρήτων. Οὗτοι δὲ οἱ Κουρήτες κατὰ τὸν Εὐστάθιον ἦλθον ἄποικοι ἐκ τῆς νήσου Εὐβοίας<sup>108</sup>. Μέρος τῆς Πλευρωνίας εἶχον οἱ Παρθαονίδαι οἱ παρὰ τὸν Ἀγρίον<sup>109</sup>.

97 Στράβ. β. 8, σ. 357 - Ἴδε Πισάτης.

98 Απολλόδ. β. 1, 7, 6 - Εὐστάθ. εἰς ὁμ. Γλ. Β, στ. 645.

99 Θουκυδ. β. 3, κ. 102.

100 Στράβ. β. 9, σ. 423 - Παυσ. Φωκ. κ. 31 - Ὅμ. Ἰλ. Ι, στ. 529 κξ.

101 Ὅμ. Ἰλ. Ι, στ. 552, 573.

102 Στράβ. β. 10, σ. 459.

103 Δικαίταρχ. Βίος Ἑλλάδ.

104 Στράβ. β. 10, σ. 450, 451.

105 Παυσ. Λακ. καὶ 13.

106 Παυσ. Αχ. κ. 11.

107 Στράβ. β. 10, σ. 450.

108 Εὐστάθ. εἰς Ὅμ. Ἰλ. Κ, στ. 525.

109 Στράβ. β. 10, σ. 465.

\* Τῆς Νέας Πλευρῶνος σώζονται τὰ ἐρείπια, κατὰ τὸν Πουκεβίλλον, μεταξὺ Μεσολογγίου καὶ Ἀνατολικοῦ ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς καλουμένης τῆς Κυρίας Εἰρήνης<sup>110</sup>.

**Καλυδῶν**, πόλις κατὰ τὸ νότιον, πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ποταμοῦ Εὐήνου καὶ τοῦ ὄρους Χαλκίδος καὶ πρὸς δυσμὰς τοῦ ὄρους Ταφιάσσου, πλησίον τῆς παλαιᾶς Πλευρῶνος, ἀπέχουσα 30 στάδια τῆς κώμης Λυκίρνης κειμένης μεταξὺ τῆς νέας Πλευρῶνος καὶ τῆς Καλυδῶνος· καὶ ταῦτα μὲν κατὰ τὸν Ἀρτεμίδωρον· ὁ δὲ Ἀπολλόδωρος τίθησιν ὑπεράνω τῆς παρὰ τὸ Ἀντίρριον Μολυκρείας τὰ δύο ὄρη, τὴν Χαλκίδα καὶ τὸν Ταφιάσσον, τὴν δὲ Καλυδῶνα μεταξὺ τῆς Πλευρῶνος καὶ τῆς Χαλκίδος<sup>111</sup>. Ἡ μὲν πόλις Καλυδῶν ἦν ὠκοδομημένη ἐν τόπῳ τραχεῖ καὶ πετρώδει ἐπὶ τῆς κατωφερείας τοῦ ὄρους Χαλκίδος, ὡς ἐκ τοῦ Ὁμήρου φαίνεται:

Χαλκίδα τ' ἀγχίαλον, Καλυδῶνά τε πετρήεσσον<sup>112</sup>, καὶ ἀλλαχοῦ  
ὅς πάσῃ Πλευρῶνι καὶ αἰπεινῇ Καλυδῶνι Αἰτωλοῖσιν ἄνασσε...<sup>113</sup>.

Ἡ δὲ περὶ αὐτὴν γῆ ἦν εὐφορος καὶ πλουσία εἰς δημητριακοὺς καρποὺς, εἰς ἀμπέλους, ἐλαίας καὶ παντοδαπὰ λάχανα καὶ δάση ἐπιτήδεια εἰς ναυπηγίαν κατεκάλυπτον τὰ πλησιόχωρα ὄρη<sup>114</sup>, καὶ αἱ πεδιάδες ἦσαν παχύταται καὶ καρποφόροι ὅθεν καὶ ἡ Καλυδῶν ἐραννὴ ὑπὸ τοῦ ὁμήρου ἐπονομάζεται:

Αἰτωλοὶ μὲν ἀμυνόμονοι Καλυδῶνος ἐραννῆς<sup>115</sup>, καὶ ἀλλαχοῦ  
ὀππόθι πιότατον πεδίον Καλυδῶνος ἐραννῆς,  
Ενθα μιν ἦνωγον τέμενος περικαλλὲς ἐλέσθαι,  
Πεντηκοντόγυον· τὸ μὲν ἥμισυ οἰνοπέδοιο·  
ἥμισυ δὲ ψιλὴν ἄροσιν πεδίοιο ταμέσθαι<sup>116</sup>.

Καὶ ὁ Εὐριπίδης δὲ λέγει:

Καλυδῶν μὲν ἦδε γαῖα Πελοπείας χθονός,  
Ἐν ἀντιπόρθμοις πεδί' ἔχουσ' εὐδαίμονα<sup>117</sup>.  
καὶ νομαὶ δὲ ἦσαν κατὰ τὰ πέριξ διὰ πρόβατα καὶ διὰ βόας<sup>118</sup>,  
καὶ ἐκ τοῦ Καλυδωνίου κάπρου εἰκάζεται ὅτι εὐρίσκοντο καὶ ἄλλα ζῶα  
θηράσιμα· παρέκειτο δὲ καὶ λίμνη μεγάλη καὶ εὖψος, ἥς ἡ πρόσοδος  
ἐχορηγήθη ὕστερον τοῖς Πατρεῦσιν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων<sup>119</sup>.

Ἡ Καλυδῶν ἐκτίσθη ὑπὸ Καλυδῶνος τοῦ Αἰτωλοῦ τοῦ Ἐνδυμίωνος<sup>120</sup> προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου ἐβασίλευσεν ἐν Αἰτωλίᾳ Οἰνεὺς ὁ Πορθάονος ἐξέβαλον δὲ αὐτὸν οἱ υἱοὶ τοῦ Ἀγρίου, καὶ ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἄργους Διομήδης, ὁ ἔγγονος αὐτοῦ στρατεύσας ἐπὶ τὴν Καλυδωνίαν, ἐτιμώρησε τοὺς ἐχθροὺς τοῦ πάππου αὐτοῦ, ἐκείνους δὲ παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ εἰς Ἄργος<sup>121</sup>. Μελέαγρος δὲ ὁ Οἰνέως ἐφόνευσε τὸν γνωστὸν Καλυδῶνιον

110 Πουκεβ, Περιηγ. Τ. 3, σ. 195, 44

111 Στράβ. β. 10, σ. 459.

112 Ὁμ. Ἰλ. Β, στ. 640.

113 Ὁμ. Ἰλ. Ν, στ. 217.

114 Ὁβιδ. Μεταμορφ. β. 8, = 273, 295, 329.

115 Ὁμ. Ἰλ. Ι, στ. 531.

116 Ὁμ. Ἰλ. Ι, στ. 577 κξ.

117 Εὐρυπιδ. Μελέαγρ. εἰς Λουκιαν. Συμποσ.

118 Ὁβιδ. Μεταμ. β. 8, 296, 297.

119 Στράβ. β. 10, σ. 460.

120 Ἰδε Αἰτωλία.

121 Πaus. Κορ. κ. 25.



κάπρον<sup>122</sup>, οὗ ἡ θήρα ἦν ἐξεικονισμένη ἐπὶ τοῦ θρόνου του Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος<sup>123</sup>, καὶ ἐπὶ τῶν ἀετῶν τοῦ ἐν Τεγέα ναοῦ τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς<sup>124</sup>, ἔνθα ἀνετέθη καὶ τὸ δέσμα αὐτοῦ ὁ μετὰ τῆς κεφαλῆς ἦν δεδομένον ἀριστεῖον τῇ Ἀτάλαντι ὡς πρώτη τοξευσάση καὶ τρωσάση τὸ θηρίον<sup>125</sup>. τοὺς δὲ ὀδόντας αὐτοῦ, ὡς καὶ τὸ ἄγαλμα αὐτὸ τῆς Ἀθηνᾶς τὸ ἀρχαῖον ἔλαβεν ὕστερον ὁ Αὔγουστος, νικήσας τοὺς συμμάχους τοῦ Ἀντωνίου<sup>126</sup>.

Ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μελεάγρου, ὡς ἐκ τοῦ ὁμήρου φαίνεται, πολιορκηθεῖσα, προσεβλήθη σφοδρῶς ἡ Καλυδὼν ὑπὸ τῶν Κουρήτων, ἀρχαίων κατοίκων τῶν τόπων τούτων καὶ μάλιστα τῆς Πλευρωνίας<sup>127</sup> ...τοί δ' ἐπὶ πύργων Βαῖνον Κουρήτες καὶ ἐνέπρηθον μέγα ἄστρῳ<sup>128</sup>. Ὁ Θουκυδίδης διηγεῖται ὅτι τῷ ἔκτῳ ἔτει τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὁ στρατηγὸς τῆς Σπάρτης Εὐρύλοχος προσβοηθήσας τοῖς Αἰτωλοῖς κατὰ τῆς Ναυπάκτου καὶ εὐρὼν τὴν πόλιν κατεχομένην ὑπ' Ἀθηναίων, ἀπεσύρθη εἰς τὴν Αἰολίδα, ἣ τότε ἐκαλεῖτο Καλυδὼν καὶ Πλευρὼν κτλ.<sup>129</sup>.

Μετά τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον ἡ Καλυδὼν κατέστη ὑποχείριος τῶν Ἀχαιῶν, ἀλλ' ἠλευθερώθη ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Ἑπαμινώνδου<sup>130</sup>.

Κατὰ τὸν μεταξὺ Καίσαρος καὶ Πομπηίου ἐμφύλιον πόλεμον οἱ Αἰτωλοὶ ἠνώθησαν οἰκιοθελῶς μετὰ τοῦ Καίσαρος, ὃς καταπέμψας τὸν Καλβίσιον, ἐξέβαλε τῆς Καλυδῶνος τὴν Πομπηϊανὴν φρουράν, καὶ οὕτω κατέσχε πᾶσαν τὴν Αἰτωλίαν<sup>131</sup>. ὁ δὲ Αὔγουστος θέλων νὰ συνοικίση πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοὺς Αἰτωλοὺς εἰς Νικόπολιν, ἐρήμωσε τὴν Καλυδῶνα καὶ τὴν ἄλλην Αἰτωλίαν, ἥς, ὡς καὶ τῆς Ἀκαρνανίας τὰ ἀγάλματα μετήνεγκεν εἰς τὴν νέαν αὐτοῦ πόλιν<sup>132</sup>.

Ἐν τοῖς Πευτιγχερείοις πίνακι βλέπουμεν εἰσέτι τὴν Καλυδῶνα κειμένην ἐπὶ τῆς στρατιωτικῆς ὁδοῦ τῆς ἀγούσης ἐξ Ἀκτίου διὰ τῆς νοτίας Αἰτωλίας εἰς Φωκίδα, Βοιωτίαν καὶ Ἀττικὴν<sup>133</sup>. ἀναφέρει καὶ ὁ Πτολεμαῖος ἔτι τὴν Καλυδῶνα, ἀλλὰ μετ' αὐτὸν οὐδ' ἀκούεται πλέον.

Περὶ τὴν Καλυδῶνα ἦν ναὸς τοῦ Λαφραίου Ἀπόλλωνος κατὰ τὸν Στράβωνα<sup>134</sup>, κατὰ δὲ τὸν Παυσανίαν τῆς Δαφραίας Ἀρτέμιδος (ἴσως ἀμφοτέρων). τὸ δὲ ἄγαλμα τοῦ ναοῦ τούτου μετ' ἄλλων λαφύρων τῆς Καλυδῶνος ἔδωκεν ὁ Αὔγουστος τοῖς Πατρεῦσιν<sup>135</sup>.

122 Παυσ. Κορ. κ. 7.

123 Παυσ. Λακ. κ. 18.

124 Παυσ. Ἀρκ. κ. 45.

125 Παυσ. αὐτ.

126 Παυσ. Ἀρκ. κ. 46.

127 Στράβ. β. 10, σ. 465.

128 Ὁμ. Ἰλ. Ι, στ. 588 κξ.

129 Θουκυδ. β. 3, κ. 102.

130 Διόδ. Σικ. β. 15, κ. 75.

131 Κάισ. Ἑμφ. Πολ. β. 3, κ. 35.

132 Παυσ. Ἀχ. κ. 18.

133 Πίνακ. Πευτιγκ. Τ. 7.

134 Στράβ. β. 10, σ. 459.

135 Παυσ. Ἀχ. κ. 18.

Ἐπὶ Στράβωνος ἡ Καλυδὼν ὡς καὶ ἡ Πλευρῶν ἦσαν τεταπεινωμέναι, οὕσαι πρότερον πρόσχημα τῆς Ἑλλάδος<sup>136</sup>. Παρὰ τὴν Καλυδῶνα ἦν πηγὴ Καλλιρρόη<sup>137</sup>.

Οἱ Καλυδῶνιοι ἐτίμων τὴν Ἀρτεμιν ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην θεότητα<sup>138</sup>. Ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Καλυδῶνος, πρὸς δυσμὰς τῆς πόλεως ταύτης, κατὰ τὰς Οἰνιάδας ἦν ὀχύρωμα Ἑλαιοῦ καλούμενον· ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πολυβίου<sup>139</sup>.

\* Κατὰ τὰς ἀναζητήσεις τῶν νεωτέρων περιηγητῶν<sup>140</sup>, τὸ χωρίον Κούρταγα κεῖται ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ποτὲ Καλυδῶνος· ἀπέχει δὲ 1 ὥρ. 35 λ. τοῦ Μεσολογγίου. Λεῖψανα τειχῶν καὶ ἄλλα σώζονται καὶ περιγράφονται λεπτομερῶς ὑπὸ τοῦ Λήκ<sup>141</sup>. κάτωθεν τῶν ἐρειπίων κεῖται τὸ χωρίον Μαυρομάτι· ἄνω δὲ ἐπὶ τοῦ ὄρους ἐκκλησίδιον τοῦ Προφήτου Ἡλιοῦ. ἐνταῦθα ὑπάρχει φυλακεῖον ὑγειονομικόν.

**Χαλκίς**, πολίχνιον ἐπὶ τοῦ ὁμωνύμου ὄρους Χαλκίδος πρὸς τὴν θάλασσαν· ὠνομάζετο καὶ ὑποχαλκίς καὶ παρ' αὐτὴν ἔρρεεν ὁ ποταμὸς Εὐῆνος<sup>142</sup>. Τὴν Χαλκίδα ταύτην ἀναφέρει ὁ Ὅμηρος: Χαλκίδα τ' ἀμφιάλον, Καλυδῶνα τε πετρήεσαν<sup>143</sup>.

**Ὠλενος**, πόλις μικρὸν ἀπέχουσα τῆς νέας Πλευρῶνος ὑπὸ τὸ ὄρος τὸν Ἀράκυνθον<sup>144</sup>. τὴν πόλιν ταύτην κατέσκαψαν οἱ Αἰολεῖς, περὶ δὲ τῆς χώρας ἡμφισβήτουν οἱ Ἀκαρνᾶνες<sup>145</sup>. ἐπὶ τοῦ Στράβωνος τὰ ἴχνη μόνον τῆς πόλεως ταύτης ἐσώζοντο<sup>146</sup>. Ὁ Ὅμηρος μέμνηται τῆς Ὠλένου ἐν τῷ Αἰτωλικῷ καταλόγῳ<sup>147</sup>.

\* Κατὰ τὰς ἀναζητήσεις τῶν νεωτέρων ἡ πόλις Ὠλενος ὑποτίθεται ὅτι ἔκειτο κατὰ τὸ βόρειον τοῦ Μεσολογγίου ἐπὶ τῆς πρὸς μεσημβρίαν κατωφερείας τοῦ ὄρους τοῦ δριζόντος τὸν κόλπον τοῦ Ἀνατολικοῦ. Ἡ θέσις αὕτη τῆς Ὠλένου ἀπέχει 1 1/2 μιλ. Γεωγραφ. ἀπὸ τῶν ἐρειπίων τῆς νέας Πλευρῶνος πρὸς βορρᾶν, πλησιέστατα τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Ζαμπερακίου. Ἐπειδὴ δὲ τὸ Ἀνατολικὸν καὶ τὸ Ζαμπεράκιον κεῖνται ἐπὶ πλουσίῳ ἰχθυοτροφεῖον ἐξ οὗ ἔτι καὶ νῦν ἐξάγεται ἄλλας πολὺ διὰ τὴν ἡπειρον, εὐκόλως ἐννοεῖται ὅτι οἱ κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος πέραν τοῦ Ἀχελῷου οἰκοῦντες Ἀκαρνᾶνες ἐπιθυμοῦντες τὴν κτῆσιν τοῦ τοιοῦτου τόπου, ἡμφισβήτουν περὶ αὐτοῦ, ὡς λέγει ὁ Στράβων<sup>148</sup>. Ὁ Λήκ θεωρεῖ πόλιν μικρὰν τὴν κατὰ τὸν Στράβωνα μεταξύ Νέας Πλευρῶνος καὶ Ὠλένου ἀπόστασιν, καὶ νομίζει πιθανωτέραν τὴν θέσιν τῆς Ὠλένου

136 Στράβ. β. 10. σ. 450.

137 Πaus. Ἀχ. κ. 21.

138 Πaus. Μεσ. κ. 31.

139 Πολυβ. β. 4, κ. 65.

140 Πουκεβίλλ. Περιηγ. 3. 208. - Κρουσ. Τ. 3, κ. 11. σ. 244 - Ληκ. κ. 32, σ. 533 κξ.

141 Ληκ. αὐτ.

142 Στράβ. β. 10, σ. 451.

143 Ὅμ. Ἰλ. Β. στ. 640.

144 Στράβ. β. 10. σ. 460.

145 Αὐτ. σ. 451.

146 Αὐτ. σ. 460.

147 Ὅμ. Ἰλ. Β. στ. 609.

148 Ἰδ. ἄνωτ. Κρουσ. Τ. 3. κ 11. σ. 247.

κατὰ τὸ χωρίον Καβάλαν<sup>149</sup>. ἀλλ' ἡ πρώτη ὑπόθεσις μᾶλλον προσεγγίζει τῇ ἀληθείᾳ, καὶ ὁ λόγος τῆς μικρότητος τοῦ διαστήματος φαίνεται ἀνίσχυρος, διότι οὐδόλως ἀδυνατεῖ ἡ μεταξὺ δύο μικρῶν πόλεων 1 1/2 μιλίου Γεωγραφικοῦ: 3 ὥρῶν ἀπ' ἀλλήλων ἀπόστασις.

**Πρόσχιον**, πόλις κειμένη κατὰ τὸ διάστημα τὸ μεταξὺ τῆς Νέας Πλευρῶνος καὶ τῆς Ἀκαρνανικῆς πόλεως Στράτου, ἀλλ' ἐν θέσει ἀγνώστῳ· ὅτι δὲ ἔκειτο κατὰ τὸ εἰρημένον διάστημα ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ Θουκυδίδου καθ' ὃν ὁ Σπαρτιάτης στρατηγὸς Εὐρύλοχος ἦλθεν ἐκ Ναυπάκτου εἰς Αἰολίδα, ἥτοι εἰς Καλυδῶνα καὶ Πλευρῶνα καὶ εἶτα εἰς Πρόσχιον· ἐκεῖθεν δὲ διαβάς τὸν Ἀχελῶν, ἐχώρει διὰ τῆς Ἀκαρνανίας, ἔχων ἐν δεξιᾷ μὲν τὴν πόλιν τῶν Στρατέων, ἐν ἀριστερᾷ δὲ τὴν ἄλλην Ἀκαρνανίαν<sup>150</sup>. Τὸ Πρόσχιον ἀρχαιότερον ἐκαλεῖτο Πυλὴν· μετενεγκόντες δὲ ὕστερον οἱ κάτοικοι τὴν πόλιν αὐτῶν εἰς τοὺς ὑψηλοτέρους τόπους, καὶ μεταβαλόντες τὸ ὄνομα, μετωνόμασαν αὐτὴν Πρόσχιον<sup>151</sup>. ὁ ὁμηρὸς ἀναφέρει τὴν πόλιν ταύτην ὑπὸ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα τῆς Πυλῆνης: Οἱ Πλευρῶν ἐνέμοντο καὶ ἄλλον ἤδὲ Πυλὴν<sup>152</sup>.

\* Κατὰ τὸν Κρούσιον ἡ πόλις Πρόσχιον ἢ Πυλὴν ἔκειτο (μᾶλλον κατ' εἰκασίαν) εἰς τὸ Κουκιόκαστρον<sup>153</sup>.

**Θέρμον**, πόλις πρωτεύουσα τῆς Αἰτωλίας ἐπὶ τόπου μετεώρου καὶ δυσβάτου, πρὸς ἀνατολὰς τῆς Τριχωνίδος λίμνης κατὰ τὸ νοτ-ἀνατολικὸν τῆς Ἀκαρνανικῆς πόλεως Στράτου· ἀπείχεν 60 στάδια τῆς ἐπὶ τῆς εἰρημένης λίμνης κειμένης πόλεως Μετάπας. Ἡ δὲ ἐπὶ τριάκοντα στάδια ἐκτεινομένη ἐκ Παφίας εἰς Θέρμον ὁδὸς, οὐ μόνον ἦν λίαν ἀνάντης καὶ τραχεῖα, ἀλλ' εἶχε καὶ κρημνοὺς βαθεῖς ἐκατέρωθεν· ὥστε ἦν πάνυ ἐπισφαλὴς καὶ στενὴ ἢ ἀρόδος κατὰ τινὰς τόπους, καὶ ὡς τοιτοτρόπως ὠχυρωμένος ἐκ φύσεως ὁ τόπος οὗτος ἐθεωρεῖτο ὡς ἡ ἀκρόπολις συμπάσης τῆς Αἰτωλίας· καὶ οἱ κάτοικοι ἐπαναπαύοντο ἐν βαθυτάτῃ ἀσφαλείᾳ, διότι οὐδέποτε πολέμιος ἐτόλμησε νὰ εἰσβάλλῃ εἰς τὴν χώραν ταύτην· καὶ αἱ ἀρχαιρεσίαι δὲ τῆς Αἰτωλίας ἐνταῦθα ἐτελοῦντο, καὶ οἱ Θέρμιοι συνεκρότουν κατ' ἔτος ἀγοράς καὶ πανηγύρεις ἐπιφανεστάτας, καὶ εἶχον ἕκαστος τὰ πρὸς τὰς ἀποδοχὰς καὶ πάντα τὰ πρὸς ταῦτα ἀναγκαῖα, διὸ καὶ ἦν τὸ Θέρμον πλήρες οὐ μόνον σίτου καὶ τῶν ἄλλων ἐπιτηδείων τοῦ βίου, ἀλλὰ καὶ εἶτι πολυτελεῖς καὶ πολύτιμον ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐναπετίθετο ὡς ἐν ἀσφαλεστάτῳ καὶ εὐδενὶ κινδύνῳ ὑποκειμένῳ τόπῳ· ἀλλ' ὅμως ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος ὁ Γ'. ὀρμηθεὶς ἐκ Λιμναίας μετὰ στρατιᾶς Μακεδόνων καὶ Ἀκαρνανῶν καὶ Ἑπειρωτῶν καὶ Ἰλλυριῶν καὶ Θρακῶν καὶ Κρητῶν, διέβη τὸν Ἀχελῶν μεταξὺ Κωνώπης καὶ Στράτου, καὶ ἀπολιπὼν ἐκ μὲν εὐωνύμων τὴν Στράτον, τὸ Ἀγρίνιον καὶ τοὺς Θεστιεῖς, ἐκ δὲ δεξιῶν τὴν Κωνώπην, τὴν Λυσιμαχίαν, τὸ Τριχώνιον καὶ τὸ Φοῖτειον, καὶ ἀφικόμενος εἰς τὴν πόλιν Μετάπαν κειμένην ἐπὶ τῆς Τριχωνίδος λίμνης καὶ τῶν παρ' αὐτῇ στενῶν, ταύτην μὲν ἐκλιπόντων τῶν Αἰτωλῶν κατεῖχεν, εἰσαγαγὼν πεντακοσίους στρατιώτας πρὸς ἐπιτήρησιν τῆς εἰσόδου καὶ ἐξόδου τῆς ἀπὸ τῶν στενῶν· αὐτὸς δὲ παραγενόμενος εἰς τὴν κώμην Παμφίαν καὶ ἀσφαλισάμενος καὶ ταύτην διὰ φρουρᾶς, καὶ διανύσας πᾶσαν τὴν δυσβατωτάτην καὶ περὶ κρημνον παρὰ τὴν λίμνην ὁδὸν, ἔχων δὲ τὴν πορείαν ἐξησφαλισμένην ἐξ εὐωνύμων

149 Ληκ. Περιηγ. εἰς Βορ. Ἑλλ. Τ. 1. κ. 3, σ. 155.

150 Θουκυδ. β. 3. κ. 102. 106.

151 Στράβ. β. 10. σ. 451.

152 Ὅμ. Ἰλ. Β. στ. 639.

153 Κρούς. Τ. 3. κ. 11, σ. 248.

ἐκ τῆς ἐπὶ τριάκοντα στάδια ἐκτεινομένης λίμνης, ἦλθεν εἰς τὸ Θέρμον, καὶ καταστρατοπεδεύσας, ἐπέτρεψεν εἰς τὴν στρατιὰν νὰ πορθῇ τὰς περιοικίδας κώμας καὶ νὰ καταφθεῖρη τὸ πεδῖον τῶν Θερμίων, ὁμοίως δὲ νὰ διαρπάξῃ καὶ τὰς οἰκίας τὰς ἐν αὐτῷ τῷ Θέρμῳ οὔσας πλήρεις οὐ μόνον σίτου καὶ τῶν τοιούτων πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων, ἀλλὰ καὶ παντοδαπῶν σκευῶν πολυτίμων Αἰτωλικῶν, καὶ αἱ περὶ τὸν ναὸν δὲ τοῦ Ἀπόλλωνος οἰκίαι καὶ πάντες οἱ περὶ τόποι ἔβριθον πολλῶν ἀγαθῶν, εἰρηνευούσης ἐκ παλαιοῦ τῆς χώρας· τὰ πολυτελέστατα δὲ καὶ τὰ εὐμετακόμιστα ἐξ αὐτῶν καὶ ἐκ τῶν ὀπλῶν συμποσούμενα πλείω τῶν δεκαπέντε χιλιάδων ἐκλεξάμενος ὁ Φίλιππος ἀπεκόμισε· τὰ δὲ λοιπὰ πάντα συσωρεύσας, κατέκαυσεν.

Ἐνθυμηθεῖς δ' ἔπειτα ὅσας ἀσεβείας ἔπραξαν οἱ Αἰτωλοὶ εἰς Δῖον καὶ εἰς Δωδώνην, καὶ θέλων νὰ τιμωρήσῃ αὐτοὺς ἀνταξίως, ἐπυρπόλησε καὶ τὰς στοὰς καὶ διέφθειρε καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἀναθημάτων, ἃ ἦσαν πολυτελῶς κατεσκευασμένα καὶ τινα αὐτῶν μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ δαπάνης ἐξεργασμένα· καὶ οὐ μόνον τὰς ὀροφὰς κατέφθειρε διὰ τοῦ πυρὸς, ἀλλὰ κατηδάφισε καὶ τὰς οἰκοδομὰς καὶ ἀνέτρεψε καὶ τοὺς ἀνδριάντας ὄντας οὐκ ἐλάττους τῶν δισχιλίων· πολλοὺς δὲ ἐξ αὐτῶν καὶ διέφθειρε, πλὴν μόνον ὅσοι εἶχον ἐπιγραφὰς ἢ τύπους θεῶν, ἐκείνους ἀφῆκεν ἀβλαβεῖς· ἐπέγραψε δὲ καὶ εἰς τοὺς τοίχους τὸν στίχον τοῦτον:

ὁρᾷς τὸ δῖον οὐ βέλος διέπτατο;

Ὅς ἦν γέννημα τῆς εὐφυΐας Σάμου τοῦ Χρυσογόνου, ποιητοῦ καὶ συντρόφου τοῦ βασιλέως· ἐκτελέσας δὲ ταῦτα ὁ Φίλιππος, ἐπέστρεψε πάλιν διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ<sup>154</sup>.

Ἀφ' οὗτου δὲ ἡ Αἰτωλία ὑπετάγη τοῖς Ῥωμαίοις, οὐδεὶς ἔτι ὁμιλεῖ περὶ τῆς ποτὲ περιωνύμου ταύτης πόλεως· ὁ Πτολεμαῖος οὐδὲ κατατάττει τὸ Θέρμον μετὰ τῶν Αἰτωλικῶν πόλεων· ὁ Στράβων ἀναφέρειν ὡς ἐκ τοῦ ἐφόρου τὸ Θέρμον καὶ τὰς ἐν αὐτῷ ἐκ πατρίου ἔθους γινομένης ἀρχαιρεσίας, ὀνομάζει αὐτὸ πληθυντικῶς Θερμά<sup>155</sup>.

**Μέταπα**, πόλισμα ὁχυρὸν ἐπὶ τῆς Τριχωνίδος λίμνης καὶ τῶν παρὰ ταύτη στενῶν, καὶ κατὰ τὸ νοτ-δυτικὸν τῆς πόλεως Θέρμου, ἥς ἀπεῖχεν ὅσον 60 στάδια κατὰ τὸν Πολύβιον· ὁ ἱστορικὸς οὗτος διηγεῖται τὴν πορείαν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου τοῦ Γ', ὃς ἐκστρατεύσας κατὰ τῆς Αἰτωλίας, καὶ ὁρμηθεὶς ἐκ τῆς παρὰ τὸν Ἀμβρακικὸν κόλπον Ἀκαρνανικῆς πόλεως Λιμναίας, ἀφίκετο εἰς Στράτον, καὶ ἐκεῖθεν διαβάς τὸν Ἀχελῶν, κατέσχε τὸ πόλισμα Μέταπα ἔνθα κατέθεσε πεντακοσίους στρατιώτας ἵνα ἐπιτηρῶσι τὴν εἴσοδον καὶ τὴν ἔξοδον τὴν ἐκ τῶν στενῶν καὶ χωρήσας εἰς Παμφαιον, ἦλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν πρωτεύουσαν Θέρμον, ἐν ᾗ ἐμποιήσας ἀνήκεσον φθορὰν, κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν κατέστρεψε καὶ τὰ Μέταπα<sup>156</sup>. Τὸ πόλισμα τοῦτο ἔκειτο κατὰ τὸ νοτ-δυτικὸν τῆς Τριχωνίδος καὶ ἀπεῖχε τοῦ κατὰ τὸ νοτ-ἀνατολικὸν τῆς αὐτῆς λίμνης Παμφαίου 30 στάδια<sup>157</sup>.

**Πάμφαιον** ἢ **Παμφία**, πόλισμα κατὰ τὴν ἀνατολικὴν ὄχθην τῆς λίμνης Τριχωνίδος ἀπέχον 30 στάδια τοῦ πολίσματος Μετάπων<sup>158</sup>.

154 Πολύβ. β. 5. κ. 7, 8, 9, 13, 15. ἴδε καὶ β. 11, το 4ο

155 Στράβ. β. 10, σ. 463.

156 Πολύβ. β. 5, κ. 7 κτλ., - Ἰδ. Θέρμον.

157 Αὐτ. κ. 8.

158 Αὐτ. - ἴδ. Θέρμον καὶ Μέταπα.



**Φοίτειον**, πόλις μεταξὺ Τριχωνίου καὶ Μετάπων ἀναφέρεται μόνον ὑπὸ τοῦ Πολυβίου<sup>159</sup> καὶ τοῦ Στεφάνου, παρ' ᾧ γράφεται Φύταιον<sup>160</sup>. Οὐδὲν γνωρίζεται περὶ αὐτοῦ ἐκτὸς τοῦ ὀνόματος, τῆς θέσεως καὶ τῆς δι' αὐτοῦ πορείας Φιλίππου τοῦ Γ'. τῆς ὑπὸ τοῦ Πολυβίου ἱστορουμένης<sup>161</sup>. Διακριτέον τὸ Αἰτωλικὸν τοῦτο πόλις μεταξὺ τῆς Ἀκαρνανίαν Φυτῖα ἢ Φοιτῖα καλουμένου.

**Τριχώνιον**, πόλις κατὰ τὸ νότιον τῆς ἀπ' αὐτῆς ὀνομασθείσης Τριχωνίδος λίμνης, μεταξὺ τῶν πόλεων Λυσιμαχίας καὶ Φοιτείου, ἔχουσα γῆν ἀρίστην κατὰ τὸν Στράβωνα παρ' ᾧ γράφεται ἐσφαλμένως Τραχίνιον<sup>162</sup>. Το Τριχώνιον κατέστη γνωστὸν ἐκ τῆς κατὰ τοῦ Θέρμου ἐκστρατείας Φιλίππου τοῦ Γ', περιγραφομένης λεπτομερῶς ὑπὸ τοῦ Πολυβίου<sup>163</sup>. Ἀναφέρει τὴν πόλιν ταύτην καὶ ὁ Στέφανος<sup>164</sup>.

**Λυσιμαχία**, πόλις μικρὸν ἀπέχουσα τῆς λίμνης Λυσιμαχίας καὶ τῆς πόλεως Ἀρσινόης ἢ Κωνώπης ἀφ' ἑνὸς μέρους καὶ τοῦ ὅρους Ἀρακύνθου καὶ τῆς Πλευρώνας ἀφ' ἑτέρου· ἐπὶ τοῦ Στράβωνος ἦν ἤδη ἡφανισμένη<sup>165</sup>. Ἡ πόλις αὕτη ἐκτίσθη, φαίνεται, ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Λυσιμάχου, οὗ ἡ κυριότης ἐξετάθη ἐπὶ τοῦ πλείστου τῆς Ἑλλάδος. Φίλιππος ὁ Γ', διαβάς τὸν Ἀχελῶν ἐν τῇ κατὰ τοῦ Θέρμου ἐκστρατείᾳ, ἀπέλιπεν ἐκ δεξιῶν κατὰ τὴν πορείαν αὐτοῦ τὴν Κωνώπην, τὴν Λυσιμαχίαν κτλ.<sup>166</sup> ὁ δὲ βασιλεὺς τῆς τῆς Συρίας Ἀντίοχος πορευόμενος ἐν ἔτει 191 Π.Χ. ἐκ τοῦ Μαλιακοῦ κόλπου πρὸς συνάντησιν τῶν Αἰτωλῶν, ἐβάδισε διὰ τῆς Ναυπάκτου, Καλυδῶνος καὶ Λυσιμαχίας<sup>167</sup>.

\* Ἡ θέσις τῆς Λυσιμαχίας εὐρίσκεται περὶ τὸ χωρίον Παπαδάτες<sup>168</sup> ἔνθα σώζονται πάμπολλα ἐρείπια<sup>169</sup>.

**Ἀρσινόη**, πόλις, πρότερον δὲ κώμη καλουμένη Κωνώπη, ἔκειτο ἐπιτηδείως ἐπὶ τῆς διαβάσεως τοῦ Ἀχελῶου, μικρὸν ἀπέχουσα πρὸς τὸ βόρειον τῆς ποτὲ πόλεως Λυσιμαχίας καὶ τῆς λίμνης τῆς ὡσαύτως Λυσιμαχίας, πρότερον δὲ ἑδρας καλουμένης καὶ κειμένης μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Πλευρώνας. Ἐκτίσθη ὑπὸ Ἀρσινόης τῆς γυναικὸς καὶ ἐνταῦτ' ἀδελφῆς Πτολεμαίου τοῦ Β'<sup>170</sup>. Ἡ ἀπόστασις τῆς Ἀρσινόης ἢ Κωνώπης ἀπὸ τῆς παρὰ τὴν πόλιν Μητρόπολιν διαβάσεως τοῦ Ἀχελῶου ἦν 20 σταδίων, κατὰ τὸν Πολύβιον<sup>171</sup>. ὡσαύτως καὶ ὁ Κικέρων καλεῖ τὴν πόλιν ταύτην Ἀρσινόην<sup>172</sup>. φαίνεται ἀλλ' ὅμως ὅτι παρὰ τοῖς κατοίκοις ἐπεκράτησεν αἰεὶ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα Κωνώπη, διότι ἐπὶ τοῦ πολέμου Φιλίππου τοῦ Γ'. κατὰ Αἰτωλῶν μόνον ὑπ' ἐκεῖνο τὸ ὄνομα ἀναφέρεται.

159 Πολύβ. β. 5, κ. 7.

160 Στέφ. Βυζ. Φύταιον.

161 Πολύβ. αὐτ.

162 Στράβ. β. 10, σ. 450.

163 Ἴδε Θέρμον.

164 Στέφ. Βυζ. Τριχώνιον.

165 Στράβ. β. 10, σ. 460

166 Ἴδ. Θέρμον

167 Τ. Λιβ. β. 36. κ. 11.

168 Ληκ. Τ. 1. κ. 3. Αἰτωλία, σ. 153.

169 Αὐτ. σ. 122.

170 Στράβ. β. 10. σ. 460.

171 Πολύβ. β. 4 κ. 64. καὶ β. 5. κ. 7.

172 Κικερ. λογ. εἰς Πισ. κ, 72.

οὐδὲ ἵχνος αὐτῆς ὑφίσταται ἤδη. Οὐ πόρρω τῆς πόλεως Ἀρσινόης ἢ Κωνώπης κατὰ τὸ νότιον ἦν φρούριον ἐπὶ παρόδῳ Ἰθωρία καλούμενον, ὁχυρὸν δὲ ἐκ φύσεως καὶ ἐκ τέχνης καὶ ἀναφερόμενον ὑπὸ μόνου τοῦ Πολυβίου ὃς ἐξιστορῶν τὴν διάβασιν τοῦ βασιλέως τῆς Μακεδονίας Φιλίππου τοῦ Γ', ἀπὸ τοῦ Στράτου πρὸς τὰ μεσημβρινὰ τῆς Αἰτωλίας καὶ τὴν διὰ τοῦ Ῥίου εἰσδρομὴν αὐτοῦ εἰς Πελοπόννησον, λέγει ὅτι διαβάς τὸν Ἀχελῶον κατὰ τὴν Κωνώπην, καὶ χωρήσας ἐκεῖθεν, εἶλε καὶ κατηδάφησε τὴν Ἰθωρίαν ὥς καὶ τοὺς λοιποὺς πύργους τῆς χώρας<sup>173</sup>.

\* Κατὰ τὸν Κρούσιον ἡ Ἰθωρία ἔκειτο ἔνθα κεῖται ἤδη ἡ Δωρίτσα<sup>174</sup>.

**Ἄκραι**, πόλις μικρὰ μεταξὺ Κωνώπης καὶ Μετάπων ἀναφερομένη ὑπὸ μόνου τοῦ Πολυβίου<sup>175</sup>, ὁ Στέφανος τίθησι πόλιν ἄκραν ἐν Ἀκαρνανίᾳ, ἴσως ἐννοῶν τὴν αὐτὴν. Οὐδὲν ἐρείπιον ἢ ἵχνος τῆς πόλεως ταύτης σώζεται.

**Κούριον**, πόλισμα πλησίον τῆς παλαιᾶς Πλευρώνος ἐξ οὗ κατὰ τινὰς οἱ Πλευρώνιοι ὠνομάσθησαν Κουρήτες<sup>176</sup>.

**Λυκίονα**, κώμη μεταξὺ τῶν ὁρέων Χαλκίδος καὶ Ταφιάσσου παρὰ τὴν θάλασσαν κάτωθεν τῆς Καλυδῶνος ἧς ἀπεῖχε 30 στάδια<sup>177</sup>. ὁ Στέφανος ὀνομάζει αὐτὴν Ἀλίκυρναν<sup>178</sup>, ὁ δὲ Σκύλαξ Μύκαρναν<sup>179</sup>, ὁ δὲ Σαλμάσιος διορθῶν τὸν Σκύλακα, γράφει Ἀλίκυρναν<sup>180</sup> ὥς ὁ Στέφανος.

**Μολύκρεια** κατὰ τὸν Στράβωνα, Μολυκρία κατὰ τὸν Εὐφορίωνα, Μολύκρειον κατὰ τὸν Θουκυδίδην, πουλίχρινον παραθαλάσσιον κατὰ τὸν ἐπὶ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου αἰγιαλόν. Τὸ πολίχρινον τοῦτο ἔκειτο, κατὰ τὸν Στράβωνα, κάτωθεν τῶν ὁρέων Ταφιάσσου καὶ Χαλκίδος<sup>181</sup>, πλησίον τοῦ Ἀντιρρίου<sup>182</sup>, ὡς συμφώνως διαβεβαιοῖ καὶ ὁ Πλίνιος<sup>183</sup> μεμφόμενος δὲ ὁ Στράβων τὸν Ἑλλάνικον ὡς τάττοντα τὴν Μακυνίαν καὶ τὴν Μολύκρειαν μεταξὺ τῶν ἀρχαίων πόλεων, λέγει ὅτι ἐκτίσθησαν μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν<sup>184</sup>. Ἡ Μολύκρεια ἦν κατὰ τὸν Θουκυδίδην ἀποικία τῶν Κορινθίων· ἀλλὰ κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον κατέστη ὑπήκοος τῶν Ἀθηναίων<sup>185</sup>. Ἐκ τοῦ μέρους τούτου τῆς διηγήσεως τοῦ Θουκυδίδου φαίνεται ὅτι ἡ Μολύκρεια ἔκειτο οὐ πόρρω τῆς Ναυπάκτου· καὶ ἐξ ἄλλου τινὸς μέρους τοῦ αὐτοῦ ἱστορικοῦ ἐν ᾧ περιγράφεται ἡ παρὰ τὸ Ῥίον ναυμαχία τοῦ Ἀθηναίου Φορμίωνος<sup>186</sup> καθίσταται δῆλον ὅτι ἡ Μολύκρεια ἦν πόλις καὶ λιμὴν πλησίον τοῦ εἰρημένου ἀκρωτηρίου πρὸς τὸ βορ-δυτικόν, κατέμπροσθεν τῆς εἰς τὸ στόμιον τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου εἰσόδου· ἡ τοιαύτη θέσις τῆς

173 Πολυβ. β. 4. κ. 64.

174 Κρουσ. Τ. 3. κ. 11. σ. 261.

175 Πολυβ. β. 5. κ. 13.

176 Στράβ. β. 10. σ. 451.

177 Στράβ. β. 10. σ. 459.

178 Στεφ. Βυζ. Ἀλίκυρνα.

179 Σκύλ. Περιπλ. Αἰτωλία.

180 Σχολιαστ. Αὐτ.

181 Στράβ. β. 10. σ. 451. 460.

182 Στράβ. β. 9. σ. 427.

183 Πλίν. Φυσ. Ιστ. β. 4, κ. 2.

184 Στράβ. β. 10, σ. 451.

185 Θουκυδ. β. 3, κ. 102.

186 Θουκυδ. β. 9, κ. 84.

Μολυκρείας φαίνεται καὶ παρὰ τῷ Σκύλακι ἐκ τῆς σειρᾶς ἣν φυλάττων ὁ γεωγράφος οὗτος, καὶ προβαίνων ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς, λέγει Καλυδῶν, Ἀλίκυρνα, Μολύκρεια, Δελφικὸς κόλπος<sup>187</sup>. ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ Μολύκρεια ἔκειτο πλησιέστατα τοῦ κόλπου. Κατὰ τὸν Διόδωρον τὸ Ἀθηναϊκὸν τοῦτο πολίχνιον ἐάλω ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν κατὰ τὴν μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Ἀθηναίου στρατηγοῦ Δημοσθένους μάχην<sup>188</sup>. καὶ ὁ Πτολεμαῖος κατατάττει ἤδη τὴν Μολύκρειαν ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν<sup>189</sup> ὀριζομένη πρὸς δυσμὰς ὑπὸ τοῦ Ἀντιρρίου. ἦν δὲ τὸ Ἀντιρρίον ἀκρωτήριον τῆς Αἰτωλικῆς παραλίας, συνέχεια τοῦ ὅρους Χαλκίδος, ἀπέναντι τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Ἀχαΐας Ῥίου, ἐπὶ τῶν μεθορίων τῆς Αἰτωλίας καὶ τῆς Λοκρίδος, κατὰ νότον τῆς Μολυκρείας, ὅθεν καὶ Μολύκρειον βίον ἐλέγετο<sup>190</sup>. Τὸ Ῥίον καὶ τὸ Ἀντιρρίον ἀποτελοῦσι τὸ στόμα τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου οὗ τὸ πλάτος λογίζεται πέντε σταδίων κατὰ τὸν Στράβωνα<sup>191</sup> κατὰ δὲ τὸν Θουκυδίδην τὰ δύο Ῥία διέχουσιν ἀπ' ἀλλήλων ἑπτὰ στάδια καὶ σχηματίζουν τὸ στόμα τοῦ Κρυσσαίου κόλπου<sup>192</sup> ἢ κατὰ τὸν Σκύλακα τοῦ Δελφικοῦ κόλπου<sup>193</sup>. Τὸ Ἀντιρρίον, ὡς εἴρηται, ἦν μὲν τὸ φυσικὸν ὄριον μεταξὺ Αἰτωλίας καὶ Λοκρίδος κατὰ τὸν Στράβωνα, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων γενομένην διαίρεσιν καὶ ἀπαντωμένην παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ, τὸ ἀκρωτήριον τοῦτο, ὡς καὶ ἡ πόλις Μολύκρεια καθίστων μέρος τῆς Λοκρίδος. Μετὰ τὴν Ἀκτιακὴν νίκην οἱ Ῥωμαῖοι ἵδρυσαν ἐνταῦθα ἀξιόλογον μέρος τοῦ στρατεύματος, καὶ ἦν ἐπομένως ὁ τόπος οὗτος ἀποικία Ῥωμαϊκὴ διαφερόντως πεπληθυσμένη ἐπὶ Στράβωνος· εἶχε δὲ τὸ Ἀντιρρίον καὶ ὑφορμον μέτριον<sup>194</sup>. Ἡ ὀλικὴ ἀπόστασις ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν τοῦ Εὐήνου μέχρι τοῦ Ἀντιρρίου ἐλογίζετο, κατὰ τὸν Ἀρτεμίδωρον, 110 σταδίων (5 1/2 ὥρων).

\* Οὐδὲν δεικνύει τὴν κυρίαν θέσιν τῆς Μολυκρείας· τὸ δὲ Ἀντιρρίον μέχρι πρό μικροῦ ἐλέγετο Καστέλι τῆς Ρούμελης, ὡς καὶ τὸ Ῥίον Καστέλι τοῦ Μωρέως, καὶ τὰ δύο ὁμοῦ Μικρὰ Δαρδανέλια· ἥδη δὲ ἀνέλαβον τὰς ἀρχαίας αὐτῶν ὀνομασίας· ἐφ' ἐκάστου αὐτῶν κεῖται ἀνὰ ἓν φρούριον· οὐδὲν ἵχνος εὐρέθη ἐπὶ τοῦ Ἀντιρρίου ἀρχαίου ναοῦ ἢ ἄλλου μνημείου. Εἰς τὸ Ἀντιρρίον ὑπάρχει φυλακεῖον ὑγειονομικὸν καὶ ἕτερον φυλακεῖον τελωνειακόν.

**Μακυνία**, πολίχνιον ἐπὶ τοῦ ὅρους Ταφιάσσου<sup>195</sup>. Ὡς ἐκ τοῦ Ἀλκαίου ὑπονοεῖται ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος ὁ Γ'. κατέσκαψε τὴν Μακυνίαν· Μακύνου τείχη Ζεὺς Ὀλύμπια ῥῆξε Φίλιππος<sup>196</sup>.

\* Κατὰ τὸν Λήκ., ἡ θέσις τῆς Μακυνίας εὐρίσκεται κατὰ τὴν ἤδη λεγομένην Κακὴν Σκάλαν<sup>197</sup>.

187 Σκύλαξ. Περιπλ. Αἰτωλία.

188 Διοδ. Σικ. β. 12. κ. 60.

189 Πτολεμ. β. 3. κ. 15.

190 Στράβ. β. 8, σ. 336.

191 Αὐτ. σ. 335.

192 Θουκυδ. β. 2, κ. 86.

193 Σκύλ. Περιπλ. Αἰτωλία.

194 Στράβ. β. 8, σ. 387.

195 Στράβ. β. 10, σ. 451, 460.

196 Ἀνθολογ. Ἑλλ. 1, κ. 5.

197 Λήκ. Τ. 1, κ. 3, σ. 111.

**Παιάνιον**, πόλις μικρὰ ἐπταὶ μόνον σταδίων περιφερείας ἀλλ' ὄχυρά, ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς ὄχθης τοῦ Ἀχελώου, πρὸς τὸ βόρειον τῶν Οἰνειαδῶν. ὁ βασιλεὺς τῆς Μακεδονίας Φίλιππος ὁ Γ'. κατέσκαψε τὸ Παιάνιον. Ἐκτὸς τοῦ Πολυβίου<sup>198</sup> οὐδεὶς ἀναφέρει τὴν πόλιν ταύτην.

**Φανά**, πόλις ὄχυρά ἐν θέσει ἀγνώστῃ. Οἱ Ἀχαιοὶ πολιορκοῦντες ποτὲ τὴν πόλιν ταύτην ἐπὶ μακρὸν χρόνον καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ τὴν κυριεύσωσιν, ἀπέστειλαν εἰς Δελφοὺς καὶ ἔλαβον ἐκεῖθεν τὸ ἐξῆς μάντευμα:

γῆς Πέλοπος ναέται καὶ Ἀχαιίδος, οἳ ποτὶ Πυθῶ  
ἦλθετε πεισόμενοι ὥς κε πτολίεθρον ἔλητε,  
ἀλλ' ἄγε δὴ φράζεσθε λάχος πόσον ἡμαρ ἕκαστον  
λαῶν πινόντων ρύεται πόλιν, ἣ δὲ πέπωκεν:  
οὕτω γάρ κεν ἔλοιτε Φάναν πυργήρεα κώμην.

οὐκ ἐννοοῦντες δὲ τὸν χρησμόν, ἐβουλεύοντο νὰ λύσωσι τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἀποπλεύσωσιν οἴκαδε· εἶδον δ' ἐν τούτοις γυναῖκα ἐξεληθοῦσαν τοῦ τείχους καὶ λαβοῦσαν ὕδωρ ἐκ τινος ὑπὸ τῷ τείχει πηγῆς· λαβόντες δὲ αὐτὴν αἰχμάλωτον, ἔμαθον παρ' αὐτῆς ὅτι οἱ πολιορκούμενοι διεμερίζοντο κατὰ μέτρον εἰς ἑαυτοὺς τὸ ὀλίγον ὕδωρ ὅπερ ἐλάμβανον καθ' ἐκάστην νύκτα ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης, καὶ ὅτι τοῦτο ἦν τὸ μόνον πρὸς πόσιν ὕδωρ αὐτῶν· καὶ τότε συγγέοντες οἱ Ἀχαιοὶ τὴν πηγὴν, εἶλον τὴν πόλιν, καὶ ἀνέθεσαν ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς εἰς Δελφοὺς<sup>199</sup>.

**Ἀγρίνιον**, πόλις κατὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Ἀχελώου ἐπὶ τῶν μεθορίων τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας· οὐδὲν γνωρίζεται περὶ τῆς πόλεως ταύτης εἰμὴ ὅσον ὁ Διόδωρος ἀναφέρων αὐτὴν ἐν παρόδῳ, λέγει ὅτι Κάσσανδρος ὁ Ἀντιπάτρου, κύριος τότε τῆς Μακεδονίας, ποιησάμενος τοὺς Ἀκαρνανᾶς συμμάχους αὐτοῦ κατὰ τῶν κοινῶν πολεμίων Αἰτωλῶν, καὶ συναγαγὼν αὐτοὺς εἰς κοινὴν ἐκκλησίαν, συνεβούλευσεν αὐτοῖς ἐκ τῶν ὄχυρῶν καὶ μικρῶν χωρίων νὰ μετοικήσωσιν εἰς ὀλίγας πόλεις, διὰ νὰ δύνανται νὰ βοηθῶσιν ἀλλήλοις· πεισθέντων δὲ τῶν Ἀκαρνανῶν, οἱ πλείστοι μὲν εἰς Στράτον συνώκησαν, Οἰνιάδαι δὲ καὶ τινες ἄλλοι συνῆλθον ἐπὶ Σαυρίαν, Δωριεῖς δὲ μεθ' ἐτέρων εἰς Ἀγρίνιον<sup>200</sup>, καὶ ὅτι ἀναχωρήσαντος τοῦ Κασσάνδρου ἐκ τῆς Αἰτωλίας, οἱ Αἰτωλοὶ πολιορκήσαντες, εἶλον τὸ Ἀγρίνιον ἐπὶ συνθήκαις, ἃς παραβάντες κατέσφαξαν, πλὴν ὀλίγων, πάντας τοὺς ἐξεληθόντας<sup>201</sup>. Ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι τὸ Ἀγρίνιον ἦν πρότερον τῶν Ἀκαρνανῶν, καὶ ὕστερον ἐξουσιάσθη ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν, καὶ ὅτι ἔκειτο ἐπὶ τῶν ὁρίων τῆς Ἀκαρνανίας.

\* Κατὰ τὸν Κρούσιον, τὸ Ἀγρίνιον ἔκειτο ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἀγραίων πλησίον τῶν Ἀγράφων ἔνθα ὑπὸ τὸ ὄνομα Παλαιόκαστρον εὐρίσκονται λείψανα πόλεως ἀρχαίας<sup>202</sup>. Ἡ χώρα τῶν Ἀγράφων ἔκειτο ἐπὶ ὑψηλῆς θέσεως. ἦν δὲ τερπνὴ καὶ εὐφορος καὶ ἡ μᾶλλον ἐν ἀκμῇ, περιέχουσα 30.000 κατοίκων· καὶ οὔσα ἐν παντὶ καιρῷ τὸ κύριον ὄχυρόν καταγώγιον τῶν λεγομένων Κλεφτῶν· ἃν δὲ καὶ τοιοῦτοι οἱ Ἀγραφιῶται, ἐπειδὴ ὅμως ἦσαν διηρημένοι εἰς τρία ἀντίζηλα καὶ ἀντισταθμευόμενα κόμματα, ποτὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος δὲν ἠδυνήθησαν συνενούμενοι νὰ ἐπιχειρήσωσι φανερόν τι κίνημα κατὰ τῶν ὀθωμανῶν, ἕως οὗ τέλος κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου ἔτους

198 Πολύβ. β. 3, κ. 65.

199 Πανσ. Φωκ. κ. 18.

200 Διόδ. Σικ. β. 19, κ. 67.

201 Αἰτ. κ. 68.

202 Κρούς. Τ. 3, κ. 11, σ. 255.



οἱ Ἀγραφιῶται μετὰ τῶν Ἀσπροποταμιτῶν ὑπὸ τοὺς ἀρχηγούς Στουρνάρην καὶ Καραϊσκάκην ἐνεργοῦντες μετὰ τινος δραστηριότητος καὶ ἐκδραμόντες εἰς Θεσσαλίαν μέχρι τῶν πυλῶν τῶν Τρικάλων, ἐβίασαν τὸν διοικητὴν τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης εἰς συμφωνίαν ἀνακωχῆς.

Τὰ Ἄγραφα ὑπετάγησαν εἰς τὸν σατράπην τῆς Σκόδρας Μουσταφᾶ πασᾶν, ὅτε οὗτος κατὰ τὸ αὐτὸ τρίτον ἔτος 1823 ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος.

Ἔφυρα, κώμη τῆς Ἀγραΐδος ἢ Ἀγραίας ἐν Αἰτωλίᾳ· οἱ κάτοικοι ἐλέγοντο Ἔφυροι<sup>203</sup>.

Κάλλιον, πόλις τῆς Ἐπικτήτου Αἰτωλίας ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ὀφιέων ἢ Ὀφιονέων· μεταξὺ τῶν ὁρέων Οἴτης καὶ Κόρακος, κατὰ τὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχεῖοι, πρὸς τὸ νοτ-δυτικὸν τῆς Ὑπάτης. Τὴν πόλιν ταύτην ὁ μὲν Παυσανίας ὀνομάζει Κάλλιον<sup>204</sup>, ὁ δὲ Λίβιος Καλλίπολιν<sup>205</sup>, ὁ δὲ Στέφανος Καλλίας<sup>206</sup>, ἀλλ' οὗτος λανθάνεται μεγάλως, λέγων: Καλλίαι, πόλις μία τῆς ἐν Αἰτωλίᾳ Τριπόλεως· διότι ἐν Αἰτωλίᾳ δὲν ὑπῆρξε Τρίπολις περιέχουσα πόλιν τοιαύτην, ἀλλ' ἐν Ἀρκαδίᾳ, ὡς ὁ Παυσανίας ἀποφαίνεται λέγων: «Προσεγένετο δὲ καὶ Τρίπολις ὀνομαζομένη Καλλιαί, καὶ Δίποινα, καὶ Νώνακρις»<sup>207</sup>.

Τοῦ Βρέννου καὶ τῶν Γαλατῶν εἰσβαλόντων ἐν Ἑλλάδι, καὶ τροπωθέντων κατὰ τὴν παρὰ τὰς Θερμοπύλας Ἡράκλειαν, ἐπέπεσον κατὰ τοῦ Καλλίου τεσσαράκοντα χιλιάδες πεζῶν καὶ περίπου ὀκτακόσιοι ἵππεῖς ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Κόμβουτιν καὶ ὀρεστόριον, οἱ ἔπραξαν κατὰ τῶν Καλλιέων τὰ ἀνοσιώτατα, ἀνήκουστα καὶ ἀπαρადειγμάτιστα τολμήματα, σφάξαντες πάντας τοὺς ἄνδρας, νέους καὶ γέροντας, ὡς καὶ τὰ νήπια ἔτι ἐπὶ τῶν μαστῶν τῶν μητέρων, ὅσα δὲ αὐτῶν ἦσαν εὐτραφέστερα ἐκ τοῦ γάλακτος ἀποκτείνοντες, ἔπινον τὸ αἷμα καὶ ἤσθιον τὰς σάρκας αὐτῶν· ἐκ δὲ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν ἐν ὥρᾳ γάμου παρθένων αἱ μεγαλοφυχότεραι, ἀλίσκομένης τῆς πόλεως, ἐθανατώθησαν αὐτόχειρες· αἱ δὲ ζῶσαι εἰσέτι ὑπέφερον ἐξ ἀνάγκης ἰσχυρᾶς πᾶν εἶδος ὕβρεως καὶ καταισχύνης· καὶ αἱ μὲν αὐτῶν, ὅσαι ἐδύναντο νὰ ἀρπάσωσι τὰς μαχαίρας τῶν Γαλατῶν ἐφόνευον ἐαυτάς, αἱ δὲ ἀπέθνησκον ἐξ ἀσιτίας καὶ αὐπνίας καὶ τῆς ἐκ διαδοχῆς ἐπ' αὐτάς ὕβρεως τῶν ἀσπλάγχων βαρβάρων, ὧν οἱ μὲν καὶ παραδιδούσας τὰς ψυχὰς, οἱ δὲ καὶ ἤδη νεκρὰς, κατήσχυνον αὐτάς συγγινόμενοι· συλήσαντες δὲ καὶ τοὺς οἴκους καὶ τοὺς ναοὺς, ἐνέβαλον πῦρ εἰς Κάλλιον καὶ ἐπέστρεφον ὅθεν ἦλθον· ἀλλ' οἱ ἐν Θερμοπύλαις Αἰτωλοὶ μαθόντες τὰ παθήματα τῶν Καλλιέων, ὠρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἄνδρες καὶ γυναῖκες καὶ ἐτάχθησαν παρὰ πᾶσαν τὴν ὁδὸν βοηθούμενοι δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Πατρέων, κατεπολέμησαν τοὺς βαρβάρους τοσοῦτον ὥστε ἐκ τῶν τεσσαράκοντα χιλιάδων καὶ ὀκτακοσίων ἐλάσσονες τῶν ἡμίσεων ἀπεσώθησαν εἰς τὸ πρὸς Θερμοπύλας αὐτῶν στρατόπεδον<sup>208</sup>.

203 Στράβ. β. 8, σ. 338.

204 Παυσ. Φωκ. κ. 22.

205 Τ. Ο.Ε. β. 36, κ. 30.

206 Στέφ. Βυζ. Καλλίαι.

207 Παυσ. Ἀρχ. κ. 27.

208 Παυσ. Φωκ. Κ. 22.

\* Τὰ παρὰ τὸ Καρπενήσιον ἐρείπια κατὰ τὴν ἐξ Αἰτωλίας εἰς τὴν Δωρίδα καὶ ἐκεῖθεν εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Σπερχειοῦ εἴσοδον θεωροῦνται ὡς τὰ τοῦ Καλλίου<sup>209</sup>. Καὶ τὸ μὲν Κάλλιον κατὰ τοὺς παλαιοτάτους ἐκείνους αἰῶνας κατέστη ἀντικείμενον φρίκης γενικῆς διὰ τὸ ἐν αὐτῷ πλημμεληθὲν τραγικώτατον τῶν συμβάντων τοῦ κόσμου, τὰ δὲ ἐρείπια αὐτοῦ ἐγένοντο ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων μάρτυρες τῆς πλησίον αὐτῶν τελεσθείσης ἡρωϊκωτάτης τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. Κατὰ τὸ τρίτον ἔτος τοῦ Ἑλληνικοῦ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγῶνος 1823, ἐκστρατεύσας κατὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος ἀφ' ἐνὸς ὁ σατράπης τῆς Σκόδρας Μουσταφά πασᾶς ἔχων ὑπ' αὐτὸν Γκέγκας, Ὅθωμανοὺς καὶ Μιρδίτας καθολικοὺς ἐκ τῶν οἰκούντων περὶ τὴν Κροΐαν, τὸ Ἀντίβαρι καὶ τὸ Ἀλέσσιον ἐπὶ τοῦ Ἀδριατικοῦ αἰγιαλοῦ, ἀφ' οὗ κατὰ τὴν πορείαν του ὑπετάγησαν εἰς αὐτὸν τὰ ἔγγραφα, κατηφάνισε διὰ πυρὸς καὶ μαχαίρας τὴν χώραν τῶν Ἀσπροποταμιτῶν· ἀφ' ἐτέρου δὲ καὶ ὁ Ὁμέρ Βρυώνης προβαίνων διὰ τῆς Ἄρτης καὶ τοῦ Κομβοτίου, κατέδραμε καὶ αὐτὸς συγχρόνως μετὰ δυνάμεως· καὶ ὁ μέγας Ὅθωμανικὸς δὲ στόλος ἐνταύτῳ ἐκετεινόμενος καθ' ἅπαντα τὸν αἰγιαλὸν τὸν ἀπὸ τοῦ Κανδιλίου μέχρι τῆς Ναυπάκτου, ἀπεβίβασε πολλαχοῦ ἀνθρώπους, καὶ ἔκαυσε τὰ δύο χωρία, Γαλατῶν καὶ Νεοχώρι· ἡ δὲ δυτικὴ Ἑλλάς πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κινδύνου καὶ ἀντίταξιν κατὰ τοιοῦτου νέφους ἐχθρῶν εἶχε μόνον ὀλίγους ἀνθρώπους καὶ τὸ πλίνθινον τεῖχος τοῦ Μεσολογγίου, καὶ ὁ λαὸς ὅλος ἐκυριεύθη ὑπὸ τοσοῦτου τρόμου, ὁπότεν ἔμαθεν ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Ἀγράφων καὶ τοῦ Ἀσπροποτάμου ἔστρεψαν τὰ νῶτα, ὥστε ἡ κοινὴ γνώμη ἦν ὅτι ἔπρεπε νὰ παραδοθῶσιν ἀμαχητί· καὶ οὕτω θὰ ἐγίνετο, ἂν ὁ ἐκ Σουλίου νέος καὶ γενναῖος Μάρκος Βότσαρης δὲν ἐνεπνέετο ὑπὸ μεγαλοψυχίας καὶ βαθυνοίας σπανίως ἀπαντωμένης εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, καὶ ἂν δὲν ἐβοηθεῖτο ὑπὸ τοῦ ἀτρομήτου τῶν στρατιωτῶν τῆς Σουλιωτικῆς φάλαγγος εἰς ὧν τὰς καρδίας παραδόσεις προλαβουσῶν νικῶν καὶ μακρᾶς σειρᾶς ἐνδόξων κατορθωμάτων ἐνετύπωσαν φρονήματα στρατιωτικῆς τιμῆς κατὰ τὸν ἀνώτατον ὅρον.

Πορευόμενος μετ' αὐτῶν τῶν μεγαθύμων στρατιωτῶν ὁ Βότσαρης τῇ 30 Ἰουλίου ἔφθασεν εἰς χωρίον Σουβαλάκον, καὶ ἐκεῖ ἀπήντησε τὸν Καραϊσκάκην φεύγοντα ἐξ Ἀγράφων μετ' ὀλίγων ἀνθρώπων καὶ τοσοῦτον κακῶς ἔχοντα τὴν υγείαν, ὥστε ἐβιάσθη νὰ μείνῃ εἰς τὴν μονὴν τοῦ Προύσου συναντηθέντες οἱ Σουλιῶται καὶ μετ' ἄλλων ἀρχηγῶν, ἐνέπνευσαν θάρρος εἰς τοὺς μᾶλλον δειλιῶντας καὶ ἀμφιρρέποντας, καὶ συμποσωθέντες 1.200, διευθύνθησαν πρὸς τὸ μικρὸν Καρπενήσιον, καὶ ἐστρατοπέδευσαν ἐν ἀποστάσει δύο ὥρων ἀπὸ τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς τοῦ σατράπου τῆς Σκόδρας ἥτις ὑπὸ τὸν Τζελαλουδδίν-βεην, ἀνεψιὸν τοῦ σατράπου ἦν κατεσκηνωμένη εἰς τὰ πεδία καὶ τοὺς ἀμπελῶνας τοῦ μεγάλου Καρπενησίου. Τὸ σῶμα τοῦτο κατὰ τινὰς συνέκειτο ἐκ 4.500, κατ' ἄλλους ἐξ 8.000, πάντων Μιρδιτῶν. Ἐν συμβουλίῳ πολεμικῷ συγκροτηθέντι τῇ 8 Αὐγούστου ὁ Μάρκος Βότσαρης προέτεινεν ὅτι ἦν ἀδύνατον νὰ παρατείνωσι τὸν πόλεμον, χρονοτριβοῦντες εἰς μικροὺς ἀκροβολισμούς, διότι ἐστεροῦντο καὶ ζωοτροφιῶν καὶ πολεμεφοδίων, καὶ ὅτι ἦν ἀνάγκη ἐπομένως νὰ ῥιψοκινδυνεύσωσιν ἄνευ ἀναβολῆς προσβολὴν ἀπηλπισμένην.

Ἐγκριθείσης τῆς γενναίας ταύτης προτάσεως, ἡ ἐκτέλεσις ἀπεφασίσθη διὰ τὴν ἐπερχομένην νύκτα. Τὰ στρατεύματα τῶν Ἑλλήνων διηρέθησαν εἰς τρία: ὁ Βότσαρης ἀνέλαβε τὸ κέντρον· ὁ Γεώργιος Κίτσος, οἱ δύο Τζαβέλλαι (θεῖος καὶ ἀνεψιός), οἱ καπετάνιοι τοῦ Καρπενησίου καὶ ὁ χιλίαρχος Γιάκης τὴν μίαν πτέρυγα, ἡ δὲ ἄλλη συγκεκλιμένη ἐκ τῶν στρατιωτῶν τῶν Ἀγράφων καὶ τοῦ Σουβαλάκου ἐδόθη ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν Σουλιώτου τινὸς καλουμένου Φώτου· ἡ ἐπιδρομὴ ἔμελλε νὰ ἀρχίσῃ κατὰ τὴν

209 Κρούς. κ. 11, σ. 267.

πέμπτην ὥραν μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, καὶ τὸ σύνθημα ἦν Στουρνάρης· ἀφ' οὗ παρήλθεν ἐν τέταρτον ἀπὸ τῆς προσδιορισθείσης ὥρας διὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν περὺγων καὶ οὐδὲν σημεῖον αὐτῶν ἐφαίνετο, ὁ Μάρκος Βότσαρης μετὰ 350 μόνον ἀνθρώπων εἰσέδραμεν εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Τζελαλουδδίν-βεη καὶ εὐρῶν τοὺς Σκοδρίους ὑπνώττοντας, διέπραξε τρομερωτάτην αὐτῶν σφαγὴν· ἂν πάντες οἱ Ἕλληνες ἐφέροντο ὡς οἱ Σουλιῶται, ἡ νίκη θὰ ἦν ἐντελής· ἀλλὰ λέγεται ὅτι ὁ Γεώργιος Κίτσος οὔτε ἐφάνη ὅλως εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης· ὅτι οἱ Ἀγραφιῶται καὶ οἱ Σουβαλακιῶται δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀκολουθήσωσι τὸν Φῶτον, καὶ ὅτι ἂν καὶ ὁ Φῶτος καὶ οἱ δύο Τζαβέλλαι ἔλαβον ἐνεργητικὸν μέρος εἰς τὴν μάχην, ὀλίγοι στρατιῶται τοὺς συνώδευσαν· ἀλλὰ καὶ οὕτω οἱ Σουλιῶται μετὰ τὴν πρώτην κένωσιν τῶν πυροβόλων αὐτῶν σπασάμενοι τὰ ξίφη, ἐξέβαλον τοὺς Μιρδίτας ἀπὸ πάντων τῶν χαρακωμάτων πλὴν ἐνὸς καὶ μόνου ὅπερ ὁ Βότσαρης ἀναβὰς δὲν ἠδυνήθη νὰ καταλάβῃ πληγωθεῖς οὗτος εἰς τοὺς λαγόνas, ὑπέκρυψε τὸ συμβᾶν καὶ ἐξηκολούθει νὰ μάχεται, ἕως ὅτου βληθεῖς ὑπὸ σφαίρας πυροβόλου κατὰ τὸ πρόσωπον, ἔπεσε καὶ ἐν τῷ ἅμα ἐξέπνευσεν.

Ἡ μάχη διήρκεσεν ἔτι μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν, ἀλλὰ γνωσθέντος τοῦ θανάτου τοῦ ἀρχηγοῦ, καὶ τῆς ἡμέρας ἤδη ἐπιφωσκούσης, οἱ Σουλιῶται ἀπεσύρθησαν εἰς Μικροχώριον, τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν θέσιν, ἀποκομίζοντες τὸ σῶμα τοῦ στρατηγοῦ αὐτῶν φερόμενον ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ ἐξαδέλφου αὐτοῦ Ἀθανασίου Τούζη, καὶ 690 τουφέκια, 1.000 πιστόλια καὶ μέγαν ἀριθμὸν ἵππων, ἡμιόνων, προβάτων καὶ ἄλλων λαφύρων ληφθέντων παρὰ τοῦ ἐχθροῦ, ἡ φθορὰ τῶν μὲν Ἑλλήνων φονευθέντων καὶ πληγωθέντων λογίζεται ἕως 100, τῶν δὲ ὀθωμανῶν ἕως 800 ἢ κατ' ἄλλους 1.500 πεσόντων εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης ἢ κατ' ἄλλους πάλιν 7.000.

Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ἐκ τῶν μετασχόντων τῆς περιβοήτου αὐτῆς μάχης ὀλιγαριθμότατοι ἦσαν οἱ κυρίως Ἕλληνες ἢ οἱ κυρίως Ὀθωμανοί, ἀλλὰ πάντες σχεδόν Ἀλβανικῆς γενεᾶς ἄνθρωποι.

Τὴν 10 Αὐγούστου τὰ λείψανα τοῦ Μάρκου Βότσαρη μεταφερθέντα εἰς Μεσολόγγιον, ἐνεταφιάσθησαν μετὰ πάσης τῆς ὀφειλομένης εἰς αὐτὸν τιμῆς, καὶ μετὰ πομπῆς ὅσην αἱ δυστυχεῖς περιστάσεις τῆς πόλεως ἐκείνης ἐπέτρεπον.

**Ἀπολλωνία**, κώμη ὠχυρωμένη τῶν Ἀποδοτῶν ἐν τῇ Ἐπικτήτῳ Αἰτωλίᾳ, πλησίον τῆς Ποτιδανίας<sup>210</sup>. ἦν πρότερον τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν.

**Ποτιδανία**, κώμη ὠχυρωμένη τῆς Ἐπικτήτου Αἰτωλίας ἐπὶ τῶν ὁρίων τῆς Λοκρίδος. Ὅποτε, κατὰ τὸ ἕκτον ἔτος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου ὁ στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων Δημοσθένης ἐπεχείρησε τὴν κατὰ τῆς Αἰτωλίας ἀτυχῆ ἐκστρατείαν, ἐξελθὼν τοῦ ἐν Λοκρίδι ναοῦ τοῦ Νεμείου Διὸς, τὴν πρώτην ἡμέραν ἐκυρίευσεν τὴν Ποτιδανίαν, τὴν δευτέραν τὸ Κροκύλιον καὶ τὴν τρίτην τὸ Τεῖχιον<sup>211</sup>.

**Κροκύλιον**, κώμη ὠχυρωμένη τῆς Ἐπικτήτου Αἰτωλίας μεταξὺ Ποτιδανίας καὶ Τειχίου<sup>212</sup>.

**Τεῖχιον**, κώμη ὠχυρωμένη τῆς Ἐπικτήτου Αἰτωλίας κατὰ τὸ βόρειον τοῦ Κροκυλίου<sup>213</sup>.

210 Τ. Λιβ. β. 18, κ. 8.

211 Θουκυδ. β. 3, κ. 96.

212 Ἰδ. Ποτιδανία.

213 Ἰδ. Ποτιδανία.

[www.pentalofo.gr](http://www.pentalofo.gr)



Ἀπόσπασμα «Ἀκαρνανία» ἀπὸ τὸ βιβλίο «Τὰ Ἑλληνικά»  
τὸ ὁποῖο διαμορφώθηκε σὲ ψηφιακὴ μορφή ἀπὸ ἀντίτυπο  
γιά τὶς ἀνάγκες τῆς ἱστοσελίδας [www.pentalofo.gr](http://www.pentalofo.gr)

[www.pentalofo.gr](http://www.pentalofo.gr)